

DR. DRAGUTIN PROHASKA:

ILIRIZAM U OSIJEKU

(1835.—1849.)

PREDAVANJE, DRŽANO U OSIJEKU DNE 4. I 7. LISTOPADA 1911.

„Polag drugih idealnih svrha ima se u Osijeku s osobitom pomnjom njegovati narodni značaj, jerbo ga inače što njemački grad, što merkantilni položaj osječki utamanise.“

(Strossmayer g. 1875.)

(OTISAK IZ „SAVREMENIKA“ 1912.)

DR. DRAGUTIN PROHASKA:

ILIRIZAM U OSIJEKU

(1835.—1849.)

PREDAVANJE, DRŽANO U OSIJEKU DNE 4. I 7. LISTOPADA 1911.

„Polag drugih idealnih svrha ima se u Osijeku s osobitom pomnjom njegovati narodni značaj, jerbo ga inače što njemački grad, što merkantilni položaj osječki utamaniše.“

(Strossmayer g. 1875.)

(OTISAK IZ „SAVREMENIKA“ 1912.)

Danas Osijek više nije zadnji izmedju hrvatskih gradova. Pomalo gubi svoj tudjinski značaj i stupa u red općina, koje rješavaju osim svojih lokalnih pitanja i opće narodna. U Osijeku sprema se jedan narodni preporod, koji znači veoma mnogo, jer cijela Slavonija sebe reprezentira u Osijeku. Iznese li ondje hrvatska ideja pobjedu, ojačat će narodno i Slavonija, jer jaka gradska kultura daje politički i ekonomski smjer ladanju. Sad popušta ona kriza, u koju je Slavonija upala prirodnim svojim razvitkom. Kad su se krčevinama šumskim otvorili široki prilazi tudjim doseljenicima, pritislula je Slavoniju tudjinština; danas je doseoba premda još ne dovršena ipak svedena u normalnije mjere. I sad nastaje kulturna zadaća Osijeka, da tudji elemenat prikloni interesima nove domovine. Daljnja stepenica doseljeničkoga pothvatnog čovjeka svagda je osvojenje bilo kakova mjesta ili službe u gradu. I tu ga moramo sresti s hrvatskom civilizacijom. Sve zemljoradničke i obrtničke organizacije morale bi izvirati u hrvatskoj volji, svi novčani zavodi morali bi stajati pod utjecajem Hrvata i ako nijesu u njihovim rukama. Samo jedna premoć obrazovanosti može nam osigurati gospodstvo u vlastitoj zemlji, u kojoj je velika materijalna snaga protiv nas.

Osijek je nedavno propustio jednu lijepu zgodu, da razvije pred najširim masama doseljenoga svijeta svoj hrvatski historički značaj. Osijek nije proslavio stogodišnjice svojega bitka kao „slobodni kraljevski grad“ (1809—1909.). Magistrat i gradsko vijeće imalo je sigurno razloga, da svoje financije ne oslabi u svrhu parada, ali da je s r c e m bilo za djedovinu svoju, moglo je udesiti ma koju manifestaciju u spomen svoje gradske slobode. „Imade seoska sloboda svoja sretna prava, kao i Moskva naduta“ (Puškin). Imade Osijek svoje slavne narodne uspomena, kao i naš ponosni Zagreb.

Sumnjam, da bi financijalni razlozi ostali na snazi, kad bi se bile javile kakove dobre ideje, koje bi tom prigodom učvrstile narodni ponos grada. Te su ideje izostale, jer u Osijeku nema nikakove narodne tradicije, ljudi slabo poznavaju prošlost grada.

Od želje da nešto poradim oko toga, da Osječani upoznaju svoje predje, dao sam se eto na opisivanje jedne i ako ne najsjajnije a to svakako najzanimljivije epohe, iznoseći ovdje sličice iz osječkoga *ilirizma*.

Ilirizam imade u sebi još i za nas ljude neromantične neke upaljive iskre. Njegov se oganj još nije razgorio, a kamo li da je ugasnuo. Ilirske ideje čekaju još ono koljeno, koje će ih u život privesti. Prikazujući dakle ilirizam osječki, ja sam htio, da se današnji domoroci ogriju na onoj vatri i da usplamte za djela narodna. No moje pričanje nije tako plamno ni zanosno, kako bi predmet sam zahtijevao, jer sam mislio, da ću trijeznim i realnim prikazanjem više postignuti. Nijesam skrivao ni poroke naših ljudi iz vremena ilirizma, jer mislim da istina i tu više vrijedi od ljubavi.

Hoću takodjer, da svratim maštu naših savremenih književnika, osobito slavonskih, na osječki ilirizam kao na podesan historički sujet za dramu i roman.

Zato sam zabilježio i svagdanje sitnice, koje karakterišu lica, njihov govor i cijeli milieu. Tom gradjom će se moći i historičar literarni i kulturni poslužiti.

Osnovom mojemu prikazivanju služe dopisi iz Osijeka u Ilirske Narodne Novine Gajeve u Zagrebu od godine 1835—1849. A tko hoće da nadopuni ovo pričanje neka lista još i po njemačkim novinama, naročito po „Agramer Zeitungu” i po „Pesther Zeitungu”.

Nijesam išao dalje od godine 1848. i 1849. i nijesam ni u tim godinama prikazao ratne događaje, nego samo ono što se odnosi na sam ilirizam. „Borbu za Osijek god. 1848. i 1849.” prikazao je dr. R. Horvat u „Narodnoj Obrani” osječkoj god. 1906., a i u posebnoj knjizi.

I. BORBA ZA MATERINSKU RIJEČ. (1835.—1847.)

1. Prvi dopisi u Gajeve Novine (1835.—1840.).

Već godine 1818. održan je 24. kolovoza u Osijeku prvi put ispit iz mađarskoga jezika. A učitelji toga predmeta spominju se već od godine 1804. pa sve do godine 1828. (A. Cuvaj, Gradja za povijest školstva. Sv. 2. str. 346. II. izd. Zagreb 1910.) Školske godine 1828.—29. nije bilo posebnog učitelja za mađarski jezik na osječkoj gimnaziji, zato dodje od vis. kr. vijeća ozbiljan ukor (reflexio gravis). Narednu godinu se ukor ponovio, pa je ovamo došao neki o. Peregrin Heiler i od sad su se mogli samo takovi učitelji imenovati, koji su bili vješti mađarskom jeziku; ispite polagali su u Pečuhu i Aradu. Kod zaključne svečanosti 5. kolovoza 1835. čule su se po prvi put uz latinske i mađarske deklamacije. (Program osj. gimn. 1871.—72. str. 10.—12.) — Mađarski utjecaj nastavljao se na višim školama. Slavonci šiljali su svoju djecu, ako je nijesu htjeli zapopiti, na mađarske gimnazije, akademije i sveučilište. U tim školama nije se omladina njihova učila ljubavi prema Hrvatskoj ni najmanje. Slavonci su odrasli u mišljenju da Hrvati žele nad njima zagospodovati. A opet duševni život Hrvata nije dopirao u Slavoniju, novine, koje izilaze u Zagrebu stižu u Osijek nakon mjesec dana, jer je poštovna veza vrlo slaba. Pogotovo nema osobnoga saobraćaja između Hrvata i Slavonaca. Od gjurjevačke krajine sve do Osijeka poštovni je drum mrtav. (N. Novine 1848. br. 29.)

Slavonija je pod direktnom upravom Ugarske. Iste Gajeve Novine Horvatske donose slavonske službene vijesti pod rubrikom „Vugertzka”. Tako sve do broja 101. prvoga godišta. Donose različita imenovanja po Njegovom Veličanstvu ili po kr. ugarskoj pridvornoj komori. Od broja 101. Novine Horvatzke donose slavonske upravne vijesti pod natpisom „Slavonzka” ili „Horvatska i Slavonia”.

Prva neslužbena vijest, koja nam otkriva jedno ime rodoljuba Ilirca u Osijeku nalazi se u br. 13. od god. 1836. N. Novina. Pod natpisom „Horvatska” čitamo: „sbirka naturalov svaki dan raste; tako je varoša osječkoga senator i glavne škole rektor, Josip Krmpotić, jur tretji krat poslao različne sbirke novaca i mramornih malih statua”. Po toj vijesti slučajno se upoznajemo s jednim od glavnih osječkih Iliraca, koji kasnije dolazi kao predsjednik ilirske čitaonice.

Prvi politički dopis iz Osijeka nalazi se istom god. 1837. u br. 46. N. Novina. Netko javlja rezultat reštauracije varoškoga magistrata, kojoj predsjedavaše g. Nikola Mikšić Doljnjo-Lukavečki „uzvišenoga banskoga stola

prisednik kao k tomu premilostivo naimenovani kr. komisar".¹ Medju izabranim novim „čestnicima“ magistrata spominju se ljudi, koje sretamo u ilirskom pokretu Osijeka: Gustav Hilebrand de Prandau, Franjo Delimanić, sl. varmedje virovitičke veliki sudac, Antun Goriup, trgovac, Vaso Atanasijević, prvi varoški fizik, Josip Neymeyer, državni i sudni advokat; donji komornik Mihalj Bunik, a najposlije Vjekoslav Schmid, državni i sudni advokat i bivši časni varoški kapetan, sada izabran sućem.² Osim ovih imena mi ništa ne saznajemo. Ništa još o političkoj boji magistrata. U Osijeku još nije bilo shvaćanja za narodni preporod. Ni godine 1838. nije bolje. Javlja nam se o restauraciji slavne varmedje, a ništa se ne kaže o duhu, koji njome vlada. (N. N. 1838. br. 61.)

Naredne godine 1839. pala je u N. Novine posve službena vijest. Javlja se broj učenika u školskom kotaru osječkom. Kako je škola prva rasadnica ilirizma bila, pribilježiti ću evo broj tih učenika: u cijelom kotaru ima 210 djaka; u šestoj latinskoj školi ima 27, u petoj 29, u četvrtoj 20, u trećoj 34, u drugoj 52, u prvoj 48.

2. Literati, djaci i tamburaši — prvi budioci. (1840.—1842.)

Prvi dopis, u kojemu tinja iskra ilirizma, ušao je u N. Novine iz Osijeka prigodom pohoda kr. komornika i komisara g. Mirka Inkeja Palinskoga, koji je izvolio na poziv magistrata doći u varošku kuću, gdje ga dočeka senator Josip Krmpotić jednim govorom. Inkej odgovorio je u narodnom jeziku, po tomu njemačkom. U gimnaziji bio je pozdravljen „latinskim i ilirskim jezikom“. (N. N. 1840. br. 51.) — Godine 1840. stalo se u Zagrebu raditi oko „saveza“ sa Slavonijom. Po saborskom članku XI. ima „da se po deputaciji jednoj zakoniti izmedju Hrvatske i Slavonije obstojeći savez razloži“ (N. N. 1840. br. 69.). Požeška županija prva je odvažno pristupila Hrvatskoj. Kada se vrhovni župan požeški pojavio u saboru, osjećao je banski namjesnik Gjuragj Haulik svojom dužnosti, da ga naročito pohvali, zato što je došao „premda bi se gledeć po sedalištah svojih više k Ugarskoj nego li k Hrvatskoj i Slavoniji brojiti mogao, ipak je prama pravom našim municipalnim i prama dragoj domovini našoj najiskrenije u svakoj prigodi pokazao prignutje“. (N. N. 1840. br. 74.). I Srijemci se približavaju Zagrebu, oni se ne mogu uzdržati, a da radost svoju zbog obrane jezika i narodnosti ne očituju bar u novinama (N. N. 1840. br. 1). Samo Osječani još se ne hvataju u kolo ilirsko. Oni još ne dopisuju o jeziku i narodnosti. Šta više, ima bez komentara jedna vijest iz Osijeka, kojom se preporučuje učenje magjarskoga jezika. Kad je naime „blagorodni gospodin“ „Eugenio Gjurković, vrhovni nadziratelj naših narodnih škola grčkoga vjeroispovjedanja“ držao strog ispit u Osijeku 16. srpnja (1841.), preporučio je „da se magjarski od sada po školah predavati mora zbog blagostanja“ (N. N. 1841. br. 60.). „Blagostanje“ lozinka je predromantičke i pred narodne epohe. Tomu starom idolu iz vremena Josipa II. pokoravali su se Osječani u svako doba, a nekmo li u vrijeme

¹ Dimitrija Vuković, prigodni pjesnik osječki, koji će se ovdje još češće spominjati, spjevao je g. Mikšiću u čast ode, od kojih smo našli samo nadpis: Ode honoribus Nicolai Mixics. Essekini 1837. (Katalog kr. sveuč. bibl. u Zagrebu.)

² One „česnike“ magistratske, koji se ne javljaju u vezi s našim predmetom, nijesmo ovdje ispisali. Vidi njihova imena l. c. (N. N. 1837. br. 45.)

racionalizma i materijalizma. Osječanima je glavna briga ekonomski napredak; oni na primjer rade oko toga, kako će spojiti jednim kanalom od Osijeka do Broda Dravu i Savu, jer bi tako navrnuli sav izvoz ugarskoga žita, koje je plovilo oko Zemuna u Sisak, na svoj grad. Za ovu svoju ideju oni su se raspisali, šiljali deputacije, znali zainteresovati javnost. Što nijesu uspjeli, bio je kriv — novi duh, o kojem Osječani još nijesu imali pojma. Nacionaalno pitanje, pokret narodni u Ugarskoj i Hrvatskoj potisnuo je projekte narodno-gospodarskog značaja.

Taj novi duh nacionalizma i romantike začeli su i u Osijeku, kao svagdje, literati, ljudi bez ekonomske obrazovanosti, školovani jedino historički i filološki. U nedalekim Vinkovcima boravio je službe radi mladi svećenik M a t o T o p a l o v i ć, vatreni Ilirac, drug Ljudevita Gaja. Otkada je Danica pomolila lice, on je njen revni suradnik. U Osijeku nalazi se Diwaldova tiskara i književnik Mato Topalović hoće da tu pokrene ono, što i Ljudevit Gaj u Zagrebu: jedan časopis, koji će buditi narodnu svijest. On pripravlja svoje pjesme za tisak i dolazi u Osijek. Tek znademo kako „Danica ilirska“ (1841. br. 30.) javlja, da se u Osijeku sklopilo jedno k n j i ž e v n o d r u š t v o, koje „imade svrhu, troškom svojim svake godine jedan zabavnik izdavati pod imenom „Jeka od Osjeka“. Na proglasu potpisan je Mato Topalović. Ta „Jeka od Osjeka“ nije nikada izišla, ali književni interes u Osijeku bio je probudjen. Mato Topalović izdaje naredne godine 1842. dvije sveske, jednu svoju pjesmaricu „Odziv rodoljubnog srca“ (kod Diwalda 1842.) i zbirku narodnih pjesama „Tamburaše ilirske“ (kod Diwalda 1842.). U Topalovićevoj pjesmarici ima nekoliko alegoričko-patriotičkih pjesama sve u desetercu, na način Štosova „Kipa domovine“ i tolikih sličnih pjesama u starijoj našoj latinskoj poeziji. Topalović pjeva o prošlosti Slavonije. „Slavonija“ razgovara se s „Vilom“, koja Slavoniji priča o slavnoj prošlosti njenoj. Takova je „Pjesma tužne i vesele Slavonije presv. i prepoštov. g. g. Josipu Kukoviću g. 1834.“ U drugim pjesmama uspjelo je Topaloviću da istakne graničarski junački ponos prigodom dolaska vrhovnoga zapovjednika barona Marka Čolića, sina „brodske krajiške regimente“ u Vinkovce (g. 1841.). Neke pjesme su preštampane iz Danice Ilirske, a nastale su još u Beču: „Pjesnik i vila slavonskinja“ (1836.), „Iliri za svoga kralja Ferdinanda V.“ (1837.). Na kraju „Odziva“ nalazimo jedno općenito promatranje o književnosti, o panslavizmu, o imenu ilirskom i slavonskom. Tu pisac preporučuje nabavljanje knjiga ilirskih, osobito Danice Ilirske, raspravlja o himeri panslavizma i tumači u čemu baš stoji značaj njegov: u književnom sjedinjenju, pobija ime „horvatsko“, koje su onda turopoljski i zagorski mađžaroni isticali protiv Gajeva ilirizma, te preporučuje za sve Slavene ime „slavonsko“, a za južne ime ilirsko. — Za Topalovićeve „Tamburaše ilirske“ veli V. Jagić u svojoj Historiji slavenske filologije (str. 532), da su u njima vrlo savjesno bilježene narodne pjesme s točnom oznakom mjesta i s varijantama. Topalović je nazvao svoju zbirku „Tamburašima ilirskim“. Moguće da je to pjesnička invencija, ali ja držim, da je ona naročito nastala iz osječkih prilika. U Osijeku su u to doba bila popularna četiri ilirska tamburaša, koja su razveseljavala društvo pjevanjem domorodnih pjesama. Po jednom dopisu u Danicu ilirsku iz Pečuha (1841. br. 92.) bila su to „četiri ilirska gudioca s tamburami i s jednim četvrtim gudbenim orudjem, koje se od gitara time razlikuje, što imade mnogo duže držalo nego gitara“ i tom „nečuvenom jošte i nigda nevidjenom novostju od gudbenoga orudja i na

dvjema drotnim žicama" gudioci osječki prouzrokovali su u Pečuhu veliko „us-hitjenje" svirajući „poljku", „ilirsko kolo", pa napjeve „Nek se hrusti", „Hajdmo braćo, hajd junaci" i jedan od kolovodje „izmišljen valjac". Popularnost ovih tamburaša dade naslov Topalovićevoj pjesmarici. — U proljeće godine 1842. položili su staze i redovi temelj-kamen novoj velikoj varmedjskoj kući. Kako će se u toj zgradi odigrati najvažniji događaji osječkoga ilirizma, dajem o njoj malu sličicu, kako mi je ostala u pameti iz gimnazijalnih mojih godina. Još danas ova zgrada iz godine 1842. imponira svojom plemenitom i klasičnom otmjenošću. Dva jednokatna krila dijeli jedno važno renesansno pročelje na četiri stupa izbočeno, poluzidani stupovi s korintskim zaglavcima nose jednostavnu potkrovnicu trijem. Široke stube vode iz veže u veliku dvoranu; na njezina bijela dvo-krilna vrata ulazili su naši plemeniša u baršunu i zlatu, da vijedaaju o svojim municipalnim pravima. Ova je zgrada izraz klasicizma i feudalnoga duha jednostavnošću i mjerom svojom. A širinom i prostranošću pravi slavonski Louvre, organičan izraz razdaleko ponamještene glavne slavonske varoši. Gleda prema istoku, prema tvrđjavi. Vele, da još 60-tih godina pred njom nije bilo na daleko kuća, nego velike livade. U zidove na lijevo i desno krilo udarila su g. 1848. iz tvrđjave dva topovska zrna, mi smo ih djeca rado opipavali ne shvaćajući, kako su Magjari mogli u tvrđjavu dospjeti i zašto su se borili protiv naše varmedjske zgrade. Tradicija više nije do nas dopirala, koja bi nam to razjasnila. Nama je bilo samo poznato, da su Magjari bili „istjerani". I tako nam se varmedjska kuća činila od djetinjstva kao neka obrana naše slavonske nezavisnosti od Magjara.

U novu varmedjsku kuću ušao je godine 1842. i novi veliki župan, presvijetli gospodin Josip Šiško vić, velikaš iz Bačke. Pred njega su izišla varmedjska gospoda sve do preko osječkoga mosta. Franjo Delimanić ga pozdravi na ugarskoj strani, a na slavonskoj Ljud evit Salopek. Drugi dan pozdravi ga Josip Matić, kanonik djakovački, i zatim uvedu Šiško vića u „veličanstvenu varmedjsku kuću". Domorodni duh pojavio se u neslužbenom dijelu ove svečanosti. Tri stola okupila su varmedjsku gospodu na objedu. „Naš pako vatreni domorodac, gosp. Franjo Delimanić, u ime svih, koji su s njim za jednim stolom sjedili, vrhovnomu županu u ilirskom jeziku u nazdravi na radost svih pravih domorodacah". A g. Dimitrija Vuković, gradski fiškal, „da toliku svečanost još više umnoža izvede jednu pjesmu u ilirskom jeziku, koja se — i pokraj druge tri u latinskom, a jedne u magjarskom jeziku od strane varmedje baranjske — utištena dijelila". Ovu su pjesmu četiri tamburaša „koji su skladno u žice udarali pod objedom miloglasno ispjevali". Inače svi su govori bili u latinskom jeziku. (N. N. 1842. br. 19.).

Dakle samo literarni i neslužbeni prilog toj slavi bio je tumač ilirskih osjećaja i misli. Staze i redovi držali su se latinštine tako uporno kao i svojih privilegija i nijesu „novomu duhu" priznavali službeno pravo.

Uz literate prionuli su i gimnazijalci s vrijednim svojim profesorima Franjevcima. Nastavna osnova bila je posve u duhu latinskom i klasičnom. Cilj obuke bio je govornička vještina u latinskom jeziku. Djaci su tu svoju vještinu javno pokazali svečanim besjedama o koncu svojih nauka. A vidjeli smo, da su se počele već godine 1818. javljati takove deklamacije i u mađarskom jeziku. — Ovo odlikovanje mađarskoga jezika nad hrvatskim

dvjema drotnim žicama" gudoci osječki prouzrokovali su u Pečuhu veliko „us-hitjenje" svirajući „poljku", „ilirsko kolo", pa napjeve „Nek se hrusti", „Hajdmo braćo, hajd junaci" i jedan od kolovodje „izmišljen valjac". Popularnost ovih tamburaša dade naslov Topalovićevoj pjesmarici. — U proljeće godine 1842. položili su staleži i redovi temelj-kamen novoj velikoj varmedjskoj kući. Kako će se u toj zgradi odigrati najvažniji događaji osječkoga ilirizma, dajem o njoj malu sličicu, kako mi je ostala u pameti iz gimnazijalnih mojih godina. Još danas ova zgrada iz godine 1842. imponira svojom plemenitom i klasičnom otmjenošću. Dva jednokatna krila dijeli jedno važno renesansno pročelje na četiri stupa izbočeno, poluzidani stupovi s korintskim zaglavcima nose jednostavnu potkrovnicu trijem. Široke stube vode iz veže u veliku dvoranu; na njezina bijela dvo-krilna vrata ulazili su naši plemenišaši u baršunu i zlatu, da vijećaju o svojim municipalnim pravima. Ova je zgrada izraz klasicizma i feudalnoga duha jednostavnošću i mjerom svojom. A širinom i prostranošću pravi slavonski Louvre, organičan izraz razdaleko ponamještene glavne slavonske varoši. Gleda prema istoku, prema tvrđjavi. Vele, da još 60-tih godina pred njom nije bilo na daleko kuća, nego velike livade. Uzidove na lijevo i desno krilo udarila su g. 1848. iz tvrđjave dva topovska zrna, mi smo ih djeca rado opipavali ne shvaćajući, kako su Magjari mogli u tvrđjavu dospjeti i zašto su se borili protiv naše varmedjske zgrade. Tradicija više nije do nas dopirala, koja bi nam to razjasnila. Nama je bilo samo poznato, da su Magjari bili „istjerani". I tako nam se varmedjska kuća činila od djetinjstva kao neka obrana naše slavonske nezavisnosti od Magjara.

U novu varmedjsku kuću ušao je godine 1842. i novi veliki župan, presvijetli gospodin Josip Šišković, velikaš iz Bačke. Pred njega su izišla varmedjska gospoda sve do preko osječkoga mosta. Franjo Delimanić ga pozdravi na ugarskoj strani, a na slavonskoj Ljudevit Salopek. Drugi dan pozdravi ga Josip Matić, kanonik djakovački, i zatim uvedu Šiškovića u „veličanstvenu varmedjsku kuću". Domorodni duh pojavio se u neslužbenom dijelu ove svečanosti. Tri stola okupila su varmedjsku gospodu na objedu. „Naš pako vatreni domorodac, gosp. Franjo Delimanić, u ime svih, koji su s njim za jednim stolom sjedili, vrhovnomu županu u ilirskom jeziku nazdravi na radost svih pravih domorodacah". A g. Dimitrija Vuković, gradski fiškal, „da toliku svečanost još više umnoža izvede jednu pjesmu u ilirskom jeziku, koja se — i pokraj druge tri u latinskom, a jedne u magjarskom jeziku od strane varmedje baranjske — utištena dijelila". Ovu su pjesmu četiri tamburaša „koji su skladno u žice udarali pod objedom miloglasno ispjevali". Inače svi su govori bili u latinskom jeziku. (N. N. 1842. br. 19.).

Dakle samo literarni i neslužbeni prilog toj slavi bio je tumač ilirskih osjećaja i misli. Staleži i redovi držali su se latinštine tako uporno kao i svojih privilegija i nijesu „novomu duhu" priznavali službeno pravo.

Uz literate prionuli su i gimnazijalci s vrijednim svojim profesorima Franjevcima. Nastavna osnova bila je posve u duhu latinskom i klasičnom. Cilj obuke bio je govornička vještina u latinskom jeziku. Djaci su tu svoju vještinu javno pokazali svečanim besjedama o koncu svojih nauka. A vidjeli smo, da su se počele već godine 1818. javljati takove deklamacije i u madžarskom jeziku. — Ovo odlikovanje madžarskoga jezika nad hrvatskim

moralo je bolno dirnuti naše domaće pisce slavonske, Franjevce. Franjevci su svagda njegovali domaće narječje i smjeli su se ponositi nekom književnom spremom. Imali su jednoga Katančića. Njegovu tradiciju čuva u Osijeku Marijan Jaić, najbolji iza Kanižlića pjesnik duhovnih pjesama za puk. Istina je, Jaić bijaše odgojen u staromu duhu osamnaestoga vijeka, ali on je shvatio, da se približava novo doba, u kojemu će jezik ilirski doskora stupiti na mjesto latinskoga. I on se odlučio na jedan korak.¹ Kad se opet približio svršetak školske godine i zaredale običajne deklamacije latinske i mađarske, on složi jedan govor ilirski i nauči učenika Mihoila Tkalčevića, da ga svečano besjedi. Tema govoru bijaše pohvala domaćoj književnosti i mecenatu — *encomium patriae literaturae et mecenas*. A taj pohvaljeni mecenat domaćoj literaturi bijaše Ilija Lekić. Iz njegove su se zaklade dijelile nagrade 13-torici učenika o koncu svake školske godine po 10 forinti. — Dakle nakon latinskih govora ustane onaj učenik „pun vatre omladinske” i glasno iznese Ovidijeve riječi: „*Nescio qua natale solum dulcedine captos ducit et immemores non sinit esse sui*” — („Neznam, kojom nas slatkosti rodjena gruda zarobljuje i ne pušta da je zaboravimo”. — *L. I de Ponto eleg. 4.*). A zatim zamoli ilirskim jezikom „plemenitu i blagorodnu gospodu i mile drugove svoje”, da mu oprostite što on, premda učenik latinskoga učilišta i pitomac „prekrasnoga latinskoga izgovora”, zapostavlja „slavnorečnoga Cicerona, mudroslovnoga Quintilijana, kitnorečnoga Marona i slatko pjevajućeg Nazona” i tolike klasike, progovorivši pred ovom „mudroučnom skupštinom priprostim ilirskim govorenjem”. Neka mu tu „omladinsku vatru” ne upisuju u grijeh i nek se sjete riječi mudroga Nazona „da preslatka domovina svakoga živućega na toliko naravnom stegom steže, da nikomu ne dopušta, da se svoga doma posve zaboravi”. Ta i Ovidije pjevao je slavenskim narječjem „složnoredne pjesme” rimskom cesaru Germaniku. A poznat je slavni ugovor Aleksandra Velikoga s junačkim ilirskim narodom baš slavenskim narječjem svečano opisan i zaključen, premda (veli govornik) „nekoji o ovom dvoje”. Ali što su ovi vanjski razlozi prema nutarnjoj „krotkoj čudi” i „čednom izgovoru ilirskoga narječja, koji kolikogod se čini u sebi izvana priprostiji, toliko je u sebi miliji, uzveličaniji i zato toliko većma dragocjen.” Ne će govornik ovdje da navodi „stare naše junačke pastirske i pirovne pjesme, nego će samo pitati, koji će jezik „ispisati” tako „priprosto ali milorečeno, tako uzveličano, ali krotko i ljubezno onu slatku kletvu zore, kako ju je Kanižlić u svojoj slavnoj Rožaliji pjevajući ovako izrekao: Tako ti sunašca i danka o zoro! — Nemoj mi srdačce kinit, sini skoro!” Koji će jezik nadvisiti „nutarnje neko veličanstvo Katančića, navlastito u tako zvanim „Jesenskim plodovima”, tko će milije, učenije i plemenitije izvesti pastirske, kozarske pirne i ostale vrste pjesama.“ Ovo da su i inostrani učenjaci spoznali i „najljepša svoja mnijenja po mudromu Grimmu pisмено ispovjedili”. Govornik zaklinje slušaoce istim domorodnim mlijekom, da mu ne zamjere, što je on u svome srcu zapalio „ljubav domorodnu neumrloga pobuditelja našega i ostalih naših Ilira”. Hvala ide dobrotvora osječkog Iliju Lekića. Sada

¹ Marijan Jaić, gvardijan franjevačkog samostana, bijaše te godine „gimnazijalski upravitelj”, direktor. On se pobrinuo, da i gimnazijalci dobiju svoj barjak (zastavu). Uoči Tijelova dne 26. svibnja bila je posveta toga barjaka. Blagoslovio ga je gornjogradski župnik osječki Adam Sukić; vrpca na zastavi izradila je grofica, supruga grofa Petra Pejačevića, rodjena grofica Eszterházy. (N. N. 1842. br. 45.)

zamjenjuje staru nekoć Murzu klasičnu jedan novi ljepši grad s boljim zgradama i učionicama, zidovi tih zgrada bolje su obrane naroda nego li neznabožački bedemi. Slava za to Iliji Lekiću, koji je najviše doprineo prosvjetiti ovoga grada“ . . .

Sakupljeni slušaoci najvećom su pozornošću uprli pogled u govornika, a kada posljednju riječ izusti, zaori sa svih strana gromoviti „Živio!“ — „Sva je mladež u radostnom krikju sjedinila mlade glasove svoje, da se svuda i u bližnje ulice čuti moglo“. Tada se javi jedan učenik, koji govoraše madžarski govor — no njega je „malo tko slušao“. (N. Nov. 1842. br. 66.)

Èvo tako je Marjan Jaić užegao u javnosti ljubav prema ilirskom narodnom jeziku. Ilirski se jezik javlja čednom isprikom i stavlja se smjelo uz klasički latinski. Šta više, on traži u latinskoga pjesnika za sebe pravo. Ali ponosito ističe Jaić kulturu našega jezika spominjući Kanižlića i Katančića. Katančić, koji je proučavao ilirsku povijest i svagdje tražio ilirske tragove u klasičnoj drevnosti, a kao slavonski pjesnik volio narodne napjeve neposredni je prethodnik Gajev. Katančić se od Gaja razlikuje samo klasičnom obrazovanošću svojom. Nije poznavao sredstva nove romantičke i nacionalne literature. Prevodio je sv. pismo, da osnuje jedan narodni književni jezik, pa nije uspio. Gaj nije prevodio sv. pisma, nego izdavao — novine i časopis, pa je uspio. Ona stara klasična Katančićeva teškoća osjeća se još neposredno u Jaićevom govoru. Jaićev ilirizam je, mogli bismo reći, autohtone slavonske vrste.

Medjutim bilo je u Osijeku i drugih ljudi, koji su pratili zagrebačku književnost. „Gospodin lajtnant I. Halavanja“ primao je pretplatu na Vrazovo „Kolo“ (N. N. 1842. br. 15.). Profesor Franjo Mikšić šalje 3 forinta srebra za utemeljenje narodnoga teatra (N. N. 1842. br. 11.), gospoja Ljubica Vahterova šalje tri stara cekina i do 400 srebrenih i bakrenih starih novaca, a predsjednik čitaonice ilirske grof Drašković ne propušta zgodu, a da joj ne zahvali na rodoljubnom daru. (N. N. 1842. br. 15.)

Dokora se pokazao uspjeh književnoga i kulturnoga ilirizma. Ilirizam više nije ostao jedino na literatima, gimnazijalcima i tamburašima, nego je stao osvajat i srca plemenitaša, „stališa i redova“. Osobito „redova“, jer baš duhovnici su prenijeli ilirizam u varmedjsku kuću. Dogodilo se to prvi put na jenskoj reštauraciji slavne varmedje virovitičke u Osijeku dne 19. rujna 1842.

Na dan samoga izbora činjaše se kao da se i tu cijepaju Iliri na dva tabora : u ilirski i pseudomadžaronski, veli dopisnik, očito nišaneći na tadašnje zagrebačke prilike. Ali izbori su pokazali, nastavlja naš očevidac, da se radilo samo o osobnim protivštinama, a ne o različitom političkom shvaćanju. Izabran je za prvoga podžupana Ladislav Janković, a za drugoga njegov takmac Ludovik Salopek. „Reći ćete“, veli dopisnik, „da u svem ovom još nikakvoga narodnoga duha ne vidite“, zato daje „na utjehu domorodcem evo nekoliko crtica“. Izabrani prvi podžupan morao je „zadati riječ, da proti narodnosti našoj i municipalnim našim pravicom nikada ništa poduzimati neće, dapače da će ih iz svih svojih silah kao pravi sin domovine sve svagda braniti i čuvati“. Druga, manja stranka, bila je takodjer „nadahnuta domodnim duhom“; to da se otuda vidi, jer je „većinom iz duhovnikah sastojala, a duhovnici slavonski kakovi su žestoki domorodci, kakovi prijatelji narodnosti naše, kakovi neumorni unapreditelji materinskoga svoga jezika — o

tom, mislim, suviše bi bilo i jedne samo riječi trošiti“. Poslije proglašenja izbora „vrhovni ravnatelj sl. varmedje i u domorodnom čistom ilirskom jeziku“ reče mali govor na sakupljeno plemstvo. Nu čim izusti „Slavna varmedjo! plemenita bratjo!“ potrese se onaj čas i prostrana dvorana od gromovitoga jednodušnog: živio! živio!

Nitko se tomu nije nadao, veli naš dopisnik, jer mađarski novinari vazda pisahu kao da se varmedja ova domorodnoj našoj stvari posve otudjila.

Narodni duh zahvaćao je već i ladanje. Osobito Djakovčani cijene narodni jezik. Kad je onamo došao neki Ilir iz Dalmacije Antun Čupić, pa davao „predstavljanja, koja su sjenu kroz povekšajuće staklo na duvar bacala“, pa ta svoja predstavljanja pratio „ilirskim jezikom“, opustilo je njemačko kazalište u Djakovu, tako da je moralo svoja „predstavljanja“ obustaviti. Uzalud je „praviteljstvo njemačkoga teatra“ počelo tražiti od poglavarstva da Ilir iz Djakova odlazi — „ovo ne bi dopušteno“. Čupić bio je iza toga i u Osijeku. Dopisnik djakovački nadovezuje na to ovako: „Daklem društvo njemačkoga teatra u Djakovu može biti, a zašto ne bi moglo biti ilirsko? Ja mislim, da kad bi se koje društvo ilirsko sklopilo, ako ne bolje, barem bi po Slavoniji tako dobro prošlo, kano i društva njemačka, koja tako često obilaze Slavoniju. Da bi kakovo društvo ilirsko mnogo doprinjelo za ono probuditi što mi želimo, odviše je ovdje napomenuti“. (N. N. 1842. br. 22.)

No najviše je pjesma budila duhove. Kudgod dodješ, veli dopisnik, svuda se ore, svuda se pjevaju domorodne naše pjesme. Ne ima društva, gdje ne bi pjevača i tamburaša ilirskih bilo. Gospojama i gospodičnam i od najvišega roda osobito je omilila pjesmica „Ja sam mlada Ilirka“ i ovu pri svakoj prilici pjevaju s narodnim nekim ponosom. Dopisnik veli čitaocima Ilirskih Nar. Novina: „Da Vam je čuti, braćo, ljubke nježne one glasove, od radosti bi sa mnom zajedno zaplakali“. (N. N. 1842. br. 78.)

3. Staleži i redovi. — Magistrat. (1843.—1845.)

Godine 1843. istupa zagrebačka varmedja opet za Slavoniju. Njezina „naputjenja poklisarom na državnu skupštinu“ glase: „ime kraljevstva Slavonije neka se u zakone povrati; tako isto neka se tegobe i zahtjevanja kraljevine Horvatske i Slavonije uvrščuju“. Dalje „neka poklisari izraditi nastoje, da se Osijek medju slobodne i kraljevske gradove inartikulira i tamošnji dravski most što skorije opet sagradi (N. N. 1842. br. 30. i 31.); da se onako kao za Horvatsku „za naučenje magjarskoga jezika izvjesni rok odredi“ (N. N. 1843. br. 57.). Nato je virovitička varmedja u svome spravištu 29.—31. srpnja zaključila, da se ona „radi poznatoga pitanja o municipalnosti ovih kraljevina imenito glede porabe latinskoga jezika, zaključkom sl. varmedjah hrvatskih, a poglavito slav. varmedje požeške sasvim pridružuje“. (N. N. 1843. br. 65.). O koncu ove iste godine 19. prosinca zahvaljuje se grof I v a n P e j a č e v i ć na poklisarskoj časti na državnom saboru, a mjesto njega izaberu za poklisara F r a n j u Ž a v. D e l i m a n i ć a, velikog suca kotara osječkoga (N. N. 1843. br. 90. i 100.). Evo zašto se ova promjena dogodila. Ivan Pejačević govorio je na državnom saboru mađarski i time se iznevjerio naročitim napucima svoje varmedje. On se ispričavaše, da nije „iz zle kakve svrhe to činio, niti iz mržnje proti latinskom jeziku,

nego buduć da ga latinski govorećega slušati nehtjedeše, scijenio je, da je korisnije za domovinu, ako, kako mu drago govoreći, štogod dobra izraditi može... riječi bo su sredstvo samo za dostići svrhu" ... (N. N. 1844. br. 104.). Da se taj makiavelizam ne ponovi, dobivaju novo izabrani poklisari — Delimanić i Josip Mihaljević (varmedje ove sudb. stola prisjednik) — savjet, da se vladaju na budućem saboru kraljevinah naših po smislu od varmedje virovitičke jurve izrečenih i u reprezentaciju njegovom veličanstvu priloženih odluka, „imenito da pri svezi s Hrvatskom ostanu“.

Svezu s Hrvatskom staleži su i redovi sve jače isticali, jer su vidjeli, da osamljeni ne mogu ništa učiniti u obranu svojih municipalnih prava. Veliko spravište sl. virovitičke županije 8. veljače 1844. zaključilo je: 1. da poklisari naši na saboru odsele uvijek imaju polaziti konferenciju bansku i sve što se u njoj vijećalo bude, kao takodjer i sva akta vijećanja napose ovoj varmedji da točno priopće; 2. da se varmedja i poklisari vazda imadu služiti naslovom: „partes adnexae“, na koje spadaju požeška, virovitička i srijemska varmedja; 3. da bi se odmah poslije uskrsa jedna izvanredna deputacija obdržavala, koja će jedino domorodnim duhom dihati t. j. koje će dužnost biti naša municipalna prava istraživati i zaštićivati, čine i govore naših poklisara u sadašnjem ugarskom saboru presudjivati, njima u obziru municipalnosti naše posebna napućenja davati, savez medju Horvatskom i Slavonijom polag prava municipalnih ispitivati i utvrđivati, napokon ova će deputacija vijećati, kako bi se na najbolji način poznizna prošnja na nj. veličanstvo poradi toga načinila, da nam se opet naš konsilium ili savjet željeni povrati. Za predsjednika te deputacije izabran je redovni podžupan, a medju članovima se nalaze „dva grofa i jedan barun, a od djakovačke biskupije jedan kanonik“.

Staleži sastali su se opet 3. lipnja t. g. da slušaju čitanje reprezentacije, upravljene na nj. c. k. veličanstvo „u kojoj se u istinu jasno kano sunce dokazuje sveza Slavonije s Horvatskom, starodavno upotrebljivanje imena Slavonije i njezino uzvišenje na dostojanstvo kraljevstva, pa se umoljava radi toga nj. veličanstvo svijetli naš kralj, da bi svezu ovu, ime ovo i čast vjernoga sebi kraljevstva i u napredak u svojem obstojanju milostivo uzdržati dostojao se“. U ovom spravištu čitala su se i pisma „hrv. varmedjah“ radi „obdržavanja drž. spravišta naše trojedne kraljevine u Slavoniji“, a staleži i redovi virovitičke varmedje odlučise, da se moli ban, „da bi na obću želju našu pristao, te da bi se dojučuće jurve državno spravište naših kraljevinah ovdje kod nas obdržavalo“ (N. N. 1844. br. 21.).

Dosada je politika staleža i redova ostala u formi peticija, reprezentacija, deklaracija i naputaka. Ali od godine 1845. javlja se u spravištu novi duh — opozicionalni. Zaredaše protestacije uz štopot i buku, prelomi s mađžarskim varmedjama i rezolucije. Kada su se na glavnom spravištu varmedje virovitičke dne 17. veljače čitali neki zakoni u mađžarskom jeziku, ustadoše neki i zavikaše: „Nećemo mađžarsko čitanje slušati, nego nek se latinski čitaju“. Štopot i buka napuni dvoranu i napokon su se zakoni čitali latinski. I tad se digne neki župnik H. i u „velekrasnom govoru“ pozva staleže i redove „da narodnost našu, prava naša municipalna neumorno brane“ (N. N. 1844. br. 20.). Duskora počese trvenja i s mađž. varmedjama zbog mađžarskog dopisivanja. Gjurska varmedja zaključuje, da više ne prima latinskih dopisa od virovitičke, a ova odgovara, „da Osijek k Slavoniji spada, zato da po zakonu nije dužan mađžarski dopisivati“ (N. N. 1845. 60.).

U srpnju te godine pojavio se u Osijeku Ljudevit Vukotinić, jedan od prvih glava zagrebačkoga Ilirizma. Kako sam javlja iz Osijeka N. Novinama, svi ga pitaju ovdje „Što se sprema i što će s nama biti“. A on odgovara: „Bog bi dao, da se svi u ljubavi naroda složimo, u ljubavi slobode zakonite, u duhu ustava našeg bez uvrede pojedinih narodnosti“. Nijesu li mu riječi primijenjene okolini osječkoj, šarovitoj po jeziku, kada nastavlja: „Duh konstitucije i obće dobro neka nas veže s Magjari, a ne jezik. Jezik nije garancija slobode, nije garancija uzajemne bratinske ljubavi i blagostanja državnoga. Država može sretna biti, ako u njoj i više jezika vlada. Jezik je plemenito potrebno sredstvo, ali ne jedino spasenje niti svrha države, poglavito one, u kojoj razni narodi žive!“ Značajna je jezična tolerancija ovoga Ilirca u Osijeku, a vidjeli smo, da se vješto služi i osječkim lozinkama „opće dobro“ i „blagostanje“. Vukotinić završuje svoj osječki izvještaj: „Zato treba da se obratimo k izvoru otkud zlo ovo dolazi... u saboru da se izradi u l t i m a t u m, koji bi volju naroda izrazio: šta mi tražimo od Ugarske i u kakovom položaju želimo u buduće pram Ugarskoj ostati“. (N. N. 1845. br. 58.)

U jesen ove godine (1845.) pada opet reštauracija županije virovitičke i to 15-tog i narednih dana rujna. Uoči te reštauracije priredili su staleži jednu „serenadu“ s narodnim značajem. Naš dopisnik živahno priča o ulazu plemića u grad: „Nu što je ono, što se tamo po zraku, svjetlošću sunčanom obasjato vije? Nije li trobojna zastava? Da, da trobojna se zastava pred kortešima vija! A kakve su boje? Gle! gle! Crvena, bijela i modra sa srebrnim obrubom i rojtama. Narodna je dakle zastava! È, hvala Bogu!“ A na večer izvedena je krasna bakljada „od skoro 100 bakljih.“ U 7 sati uvečer čula se banda „narodni napjev svirajuća“, a za njom prosto plemstvo „pod narodnom zastavom“. Stadoše najprije pred stan velikoga župana i tada kod 1. i 2. podžupana „te serenatu im prikazaše“. Jedan Nijemac gledajući silno mnoštvo, kako se mirno vlada, jer nije bilo čuti ništa osim „pećuhske bande, koja je piano, a gdjekada mestoso svirala“, rekao je „zu viel Ruhe bei so grosser Menschenmenge. Das ist wunderbar!“ — Drugi dan opet su staleži pošli sa zastavom i bandom „narodne napjeve svirajućom“ u gradomedjsku palaču. Nakon sazivanja „Duha svetoga“ u crkvi obnovi se izbor županijske gospode. Izabrani su za prvoga podžupana L a d i s l a v J a n k o v i ć P r i b i r s k i, a za drugoga L j u d e v i t S a l o p e k, a dosta se glasova čulo i za F r a n j u D e l i m a n i ć a. Dopisnik donosi potpuni popis izabranih časnika. U početku ovog spravišta pročitano je poznato pismo zagrebačke varmedjepröti novompravopisu, novinamaitd. na virovitičku gradomedju upravljeno, i, „radi toga, što takovi predmeti na književnost i književneljude ne pako na oblasti gradomedjske spadaju“ a d a c t a m e t n u t o. (N. N. 1845 br. 84.)

Ove godine obdržavana je „bez kraljev. komisara“ obnova magistrata slob. i kralj. grada Osijeka. Ova obnova nije za ilirizam u Osijeku ni od kakove osobite važnosti. „Plemeniti“ magistrat još nije zalazio u druga pitanja no čisto lokalna. Vladao je u njemu de iure latinski jezik, a de facto njemački. Prvi put se te godine biralo bijelim i crnim krugljicama, a ne više vikom, kao do sada. Izabrana su samo nadopunidbena dvanaestorica uz četrdesetoricu magistratskih časnika, za unutarnju varoš: P e t a r K o l l o g n a t h, F r a n j o B r o ž a n

Jozo Čordašić; za majure varoške: Matija Cimner. Za donju Franjo Ganser i Stjepan Nedelković (pravdopravnik), a za gornju varoš Janko Kosić od Jerebića, „valpovačke gospoštine fiškal“, Antun Mošinski, „komisar od predpregah virovitičke varmedje“, Ivan Kapistran Adamović, „zemaljski gospodar u Čepinu“ i Andrija Zlatkić gradjanin. Za „tribuna pučkoga“ odabran i potvrđen je dosadanji „tribun“ J. Neumajer; na mjesto pokojnoga senatora Petrovića, Dmitrija Vuković, bivši veliki fiškal, on je ujedno izabran „prevagom“ glasova za varoškoga kapetana. Za velikog fiškala Pavo Ježević; za urbarskog prefekta zemljomjerca Aleksander Lužinski, za inšpektora bolnice Ivan Nešković, a za varoškog suca „obće obljubljeni“ Alojz Schmitt. Neka imena od ovih nalazimo kasnije u gradjanskim borbama godine 1848., a druga sam naveo zbog toga, što se i onako o magistratima osječkima malo materijala sačuvalo, pa nam svaki nadopunjak vrijedi. „Častnici varoški“ govorili su nakon izbora latinske ili njemačke govore, a veliki bilježnik brojio je odvjet (glasove) njemački: „eins, zwei, drei“... prem su u cijelom Osijeku dvije trećine Slavonaca. „Ta mi živimo u devetnajstom vijeku“, veli dopisnik, „u kom se slavjanstvo diže i iz dubokog sna neznanstva probudjuje, pak mi Slavonci, još tako postupamo, kano da nismo i mi jedna grana od stabla slavjanskoga. Doista Slavonci još u mrtvilu leže, što se duha i izobraženja narodnog tiče!“ A hvala ide direktora gimnazije osječke, što je na početku školske godine prigodom svog „svečanog umještenja za upravitelja gimnazijalnog držao mladeži tri govora i to ilirski, latinski i njemački. Krasan primjer „za sve nas Slavonce“, veli izvjestitelj. On ne može odobriti, što se za objedom u „vrtu varoškom“, gdje je bilo do 150 osoba opet nazdravljalo latinskim i njemačkim govorima, a samo jedna je zdravica bila slavonska. Istini za volju priznaje ipak, da se pri obnovi dijelila jedna „pjesan po“ Dimitriju Vukoviću „u književnom ilirskom govoru sastavljena“, a pri objedu su nekoji narodne pjesme s narodnim „mnogaja leta“ od jednog društva mladih domorodacah odpjevane, neke su zato u vis dizali i sa živio odlikovali. Sve nam to javlja neki „Rodoljub Slavončević.“ (N. N. 1845. br. 97.)

4. Ulice. — Kavana. — Škola. — Teater i čitaonica. (1846.)

Godine 1846. čujemo nešto i o puku i gradjanstvu osječkom. U N. Novinama čitamo „Opaske jednoga Horvata putujućeg kroz Slavoniju“. A kako je taj Horvat pravi Ilirac, imamo u njegovim opaskama jednu kritiku o Osijeku s gledališta ilirskoga. Najprije nam opisuje svoja opažanja u Slavoniji. On vidi da su ulice slavonskih sela urednije nego onda Zagreb. Svidja mu se „vilinsko-bijela“ nošnja kod žena, pa žali što ta nošnja prestaje do dvije „stacije pred Osijekom, pa nastaju kojekakve farbane kitlje i rubci, šta ljepotu čisto ništa neuzvisuje, nego ju kvari.“ Djevojke su mu ljepše nego u Hrvatskoj, ali se same čine gadne, jer se „malaju“. „Osobito me jedilo“ veli „što su dva sela našeg naroda poprimila one zdelaste šešire i kratke košulje, radi kojih bijeli dan i žarko sunce polovicu plećah gleda“. Naš putnik ulazi u Osijek kroz Retfalu pa vidi gospodski dvor Petra Pejačevića; u gornjoj varoši hvali „prekrasnu varmedsku kuću, kojoj da u cijeloj Ugarskoj na ljepoti para ne ima, a velika je tako, da u njoj veliki župan, s oba

dvima podžupani i sa svimi činovnici, koji u Osijeku žive, stanuje.“ Samo ga srde u gradu njemački natpisi na dućanima, dva su natpisa i mađarska, a jedan je samo naš. Jednu šoštarsku firmu ne može da ne napomene: „Vidih, kako je u jednoj čizmi čovjek ugnjeten, samo mu noge vire, s kojima se koprca, a odozdola je ovaj napis: „Wer unseres Königs will Feind seyn, den steck ich in den Stiefel hinein“. Naš Hrvat se morao grohotom nasmijati, jer mu pade jedna slična na pamet: „Was die Plunzen zwischen den Würsten, das ist Kaiser Joseph zwischen den Fürsten“. — U kavani govorili su gostima mađarski „tessék“! i donosili mu „Pesther Zeitung“, koje su se u Osijeku najviše čitale.* — Kad se naš putnik vozio kroz varoš opazio je „dva mladića u surkah“. Poveselio se misleći, da je to takodjer ovdje „navadna nošnja“ (kao onda u Zagrebu), ali se prevari, jer nije više nijedne surke vidio. Razočaran ostavi Osijek, a da nije vidio ni čitaonice. (N. N. 1846. br. 81.)

Inteligencija gradjanska, prihvaćala je svaku prigodu, da svoje ilirsko rodoljublje javno iskaže. Tako se desilo, kada se slavila obljetnica jednoga vrijednoga učitelja. Mirko Turanji, „druge elementarne škole u dolnjoj varoši učitelj i zajedno — organista poslije kako je 57 godina u zvanju proveo primi za nagradu 200 for. srebra i malu gradjansku zlatnu kolajnu od zaslugah.“ Tom zgodom govorila su „dvojica mladih suučitelja njegovih jedan ilirski, a drugi njemački govor.“ Prvi ilirski govor nazočnim se slušaocima bolje svidio nego drugi, možebit zato, veli dopisnik, „što je sladkim materinskim jezikom govoreći, pritomne slušatelje natoliko ganuo i očarao, da su ga više puta dugotrajnim „živio“ pozdravljali. Diže se narodnost svuda po svijetu, pak se istom sad reko bih i u nas dizati i probudjivati počimlje, kao spavajući iz duboka sna“. Banda je svirala „narodnu poputnicu“. Onaj ilirski govornik bio je Stjepan Dugački. Na tome ilirskom starcu ispunila se želja našega dopisnika Stanka Ovničevića, koji mu kliče: „Dugi život, duga slava — neće biti zabadava.“ (N. N. 1846. br. 84.) Ima još danas dosta Osječana, koji se sjećaju učitelja Dugačkoga.

Dolazak „peštanskoga teatra“ dakako njemačkoga, ponukao je nekoga R. J-ća, te nam je u N. Novinama opisao kulturne težnje osječkih Iliraca. Najprije govori o teatru. Veli da zagrebački domoroci potiču Osječane, da i oni po njihovom primjeru kao i poput Križevčana već jedamput počnu dobrovoljno davati ma koje predstavljanje teatralno u narodnom našem jeziku: „takove bo zabave najshodnije su sredstvo za probudjenje narodnoga čutjenja, čistijega govora i za udušenje pohlepe za tuđinstvom.“ Ali on, dopisnik, evo unapred kaže, da ne će ništa biti, niti da može što biti, dokle god nas sunce od zapada ne ogrije, to jest dokle se jedamput teatralni zavod, u ime čega se već od više godina beru domorodni prinosi, u Zagrebu ne ustanovi i ne utvrdi, iz koga će se kano pčele iz košnice iskušeni i uvježbani teatralni igrači na sve strane trojedine domovine naše razići, kao što se sada u svakom skoro kutu prostrane monarkije austrijske njemački igrači nalaze. Evo i drugih razloga zašto „ništa, što god se počme, il bilo narodno il nenarodno, nemože uspjeti.“ Grad je razdijeljen na tri dijela, koja stoje na daleko jedan od drugoga. Zato separatizam jednih protiv drugih: gornjo-

* Ja sam u Zagrebu tražio „Pesther Zeitung“ iz ovoga vremena, da nadopunim moje prikazivanje, no nijedna naša knjižnica nema tih novina.

varošana, varošana i donjovarošana. „Svi na svoju vodenicu vuku t. j. svaki voli svojoj varoši, prem ako jedna bez pomoći druge biti nemože.“ Velik je razlog narodnim neuspjesima i taj, što nema u Osijeku narodnih mecenata, jer plemstvo nije požrtvovno. Jednu jedinu imali smo silu narodnu, uzdiše J-ć., al je već više od godine dana prošlo, kako je i ta sasvim onijemila ! Sirote smo bez oca, jedne majke Slave djeca ! Nesloga sve rastavlja.

Zatim govori o čitaonici. „Jeka od Osijeka“, koju je Mato Topalović u Danici Ilirskoj već godine 1812. oglasio, da još nije izašla. Narodna čitaonica držala je g. 1845., dne 4. lipnja, svoju veliku polugodišnju skupštinu, u kojoj je između ostaloga odredila : „izdavati jednu knjigu u svescih pod imenom „Jeka od Osijeka“ (N. N. 1845. br. 52.) Na ovo se odnosi što će sad dopisnik naš o čitaonici da kaže. Naša čitaonica, veli, ne može uspjeti. „Mi smo navijestili svijetu, da smo narodnu čitaonicu zaveli, mi smo se samo na glas dali, a kod nas i od čitaonice naše skoro da je ništa. Još se pravo ne zna, tko je član, tko li nije, a mnogi prije tri godine zapisani još ni do danas ništa platili nijesu. Gdje koji pako videći, što se tu t. j. da se tu ništa ne čini, prestali su članovi biti.

Kad se dan od skupštine najavi i obznani, nitko skoro ne dodje i ono malo što se katkad u skupštini dobroga zaključa, ostane uvijek bez uspjeha. Mi smo razglasili i obećali svijetu, da ćemo putem tiskarne ovdjašnje časopis il što slično izdavati, pak sad ni govora od toga obećanja našeg. Jedan vrlo domorodac iz gornje Slavonije kao revni sudjelatelj poslao nekoliko lijepih sastavakah za tu svrhu u rukopisu, koji sad negdi u prahu među pismi leže na veliku sramotu našu. Barem da smo šutili, mudroznanci bi ostali ! Novine pod imenom : *Illustrirte Zeitung, Allgemeine Zeitung, Pesther Zeitung, Agrarpolitische Zeitung, Narodne Novine, Slovenske novini, Biogradske Novine* i nekoliko knjižica, to je sve iz čega sastoji čitaonica naša“. Da nije vrijednoga predsjednika „i još vrijednijeg presvietlog pokrovitelja društva našega, jednog jedinog Mecenata, koji i svake godine 50 for. u srebru poklanja, sigurno društvu ne bi više ni traga ni glasa bilo, jer gdje neima sloge, tu ništa uspjeti nemože.“

U svome dopisu pravo govori čestiti R. J-ć „Kod nas ide sve po njemački baš kao kod varaždinskih gradjana ! Živalj ovaj tako se je u nas duboko uvuko i učvrstio, da ne možemo duh sadašnjega vremena ni poćutiti, a kamo li sve, što je tuđe, odbaciti, naše pako obljubiti i poprimiti . . . sada je takova doba nastala, gdje svaki treba da znade „što je i gdje je“, da ljubi i brani svoj materinski jezik, svoju domovinu, svoje narodne običaje i zabave. Jer samo po tome pokazuje svaki svoj narodni značaj, samo po tome pokazuje, da je čovjek. Inače bo, veli sam mudri Nijemac Herder : Onaj koji svoj materinski jezik taj sladak i sveti zvuk svoga djetinjstva, taj potičući glas svoga zavičaja, neljubi, nije vrijedan, da mu se kaže čovjek. Dakle materinski jezik jest i morao bi nam biti najveće blago narodno, koje valja nad svakim inim cijeniti. Ali, o tuđe i žalosti ! Toga u nas nema.“ (N. Novine 1846. br. 91.).

5. Slavonsko pitanje. — „Glavni grad” Slavonije. — Nadvojvoda Stjepan. — Književnost. — „Uzvišenje materinskoga jezika”. — (1847.)

Duh narodni nit se miče ni pomiče — tuži se đopisnik „nit je koga za svoj materinski, nit za tuđji jezik, nit tko mari osto propo, samo ako je njemu inače đobro i ako u materijalnom obziru siguran biti i ostati može!” Tima je riječima đopisnik pogodio glavni živic Osječana: materijalnu brigu, realizam njihov. Istom kađ se bude diralo u gospodarski položaj materijalističkog njemačkog gradjanstva nastat će interes za javna pitanja, neprijateljstvo i borba. Godina 1847. ide pred tom burom, kao mir pred olujom. Ta je godina puna ilirskih idila, rodoljubnoga oduševljenja.

Prva vijest te godine odnosi se na pohod nama već znanoga komisara M i r k a I n k e j a, sada c. kr. komornika i zvolenske županije u Ugarskoj velikoga župana. Došao je u Osijek kao davni mili znanac. Pozdravili su ga kao prijatelja slavenske stvari. Pred njega je izišao odbor narodne čitaonice vodjen od svojega predsjednika, koji u narodnom jeziku pozdravi Mirka Inkeja. Valjani ovaj upravnik odgovori istim jezikom, a među ostalim upita: „Kakve novine drži društvo? Je li i slovenske narodne?” I kađ mu je odbor zanijekao, „primjetit se je dostojao: „da bi veoma od potrebe bilo s braćom Slovacima literarno općiti i nje podupirati.” (N. N. 1847. br. 42.)

U Zagrebu se stalo življe pretresati: Slavonsko pitanje. Pod šifrom „— k” piše o tome netko u N. Novinama 1847. br. 47. Bit će da je pisac I v a n K u k u l j e v i ć, jer doskora se on opet javlja u istome poslu s cijelim potpisom: „Još nešto o savezu Slavonije s Hrvatskom” u N. Novinama 1847. br. 54. Kukuljevićevi dokazi za savez Slavonije i Hrvatske vrlo su zanimljivi.

„Već godine 1697.”, veli pisac „Slavonskog pitanja”, „prije inkorporacije sadašnje Slavonije, dobili su hrvatski stališi zapovijed od kralja Leopolda I., u kojoj im se nalaže „ut inferioris Slavoniae Comitatus quoad negotia politica, civilia et publica ad normam Croatiae administrari curent.” (Neka se varmedje doljnje Slavonije što se tiče poslova političkih, civilnih i javnih upravljaju po zakonima Hrvatske). Na općem državnom saboru god. 1741. člankom 50. naročito je odlučeno: „Illud quod ex Inferiori Slavonia Jurisdictioni Sacrae Regni Coronae reincorporabitur, jurisdictioni Regni et Bani clementer annuente Sua R. Majestate juxta etiam Art. 118: 1715. subordinabitur.” („Ono što će od donje Slavonije vladi svete krune biti utjelovljeno, neka se takodjer vladi kralja i bana podvrgnutoj njegovom kr. veličanstvu podredi prema artikulu 118: 1715.”) A kr. otpisom od god. 1773. bila je ista ova Donja Slavonija podložena hrvatskomu namjesništvu ili konziliju i ostala mu je podređjena do godine 1779., kojega ljeta „bi hrvatsko namjestništvo s ugarskim stopljeno.” — Istina je, zakonski članci od godine 1836. navode pored drugih ugarskih varmedja i požešku, srijemsku i virovitičku bez primjedbe, da sačinjavaju kraljevinu Slavoniju: „ovo odakle očevidno dokazuje, da se slavonske stolice uspoređuju s ostalimi ugarskimi varmedjami”. Ali to se dogodilo protiv zakona. No većina sabora nije to učinila. A i sam ugarski sabor od godine 1836. morao je moliti kralja, da mu naročito dozvoli, da u urbarskom zakonu poimence navede slavonske županije, jer da pri tom nikakve

otajne namjere nema, nego da želi svačija prava neoskvrnjena ostaviti imenito snagu članka 92. od godine 1715. i 23. od god. 1751. — U svojemu članku „Još nešto o savezu Slavonije s Hrvatskom” donosi Kukuljević nova dokumenta iz „arkiva kraljevina naših i protokola državnih sabora i zakonika” (N. N. 1847. br. 49.)

Osječani su ovaj obranbeni rad historičara nagradili, te ga 18. ožujka 1848. imenovali počasnim građaninom grada Osijeka (N. N. 1848. br. 29.). Kukuljević se pod jedan svoj članak u N. Novinama (1848. br. 37.) potpisuje: „građanin varoših Zagreba i Osijeka”.¹

Slavonsko pitanje shvaćali su već onda Slavonci kao osječko pitanje. Domorodac neki, Latković, dopisuje u N. N. pa ističe, da bi Osijek morao biti glava Slavonije, ali na žalost, da do sada nije bio, „što bi morao biti.” „Što su Srbi o centralizaciji u Novom Sadu pisali, to i ovdje valja. Nu baš toga toliko manje nalazimo, koliko više želimo. Osijek još nije poznao zadaću svoju, na koju je po položaju svome opredijeljen. Osijeku netreba mnogo — i on je sebe i domovinu uzveličao, samo neka se krepko poprimi onoga, na što je od položaja svoga odlučan — i on će postići slavu, koja za njega nigdje više pod nebom tako krasno ne cvati. O moj gradu, podigni skučenu glavu, obazri se trijezno oko sebe i ne vjerujem, da nećeš uvidjeti istinu riječi ovih. Nevjerujem, da nećeš sa gledišta ovog upaziti sjajnu budućnost, koja ti se na ovoj stazi otvara. Ovdje i nigdje drugdje leži sreća i slava budućnosti tvoje. Drugdje je netraži.” Latković poznaje dobro prilike osječke i ne veli, da je Osijek prema narodnoj stvari nehajan „koliko se u prvi mah misli”, jedino neodvažnost, čini se, da je uzrok, da su Osječanima iskre duševnog života još rastrešene. Duhovništvo od sveg srca podupire i brani „trsenja novog narodnog preporodjenja”, no šta bi samo „hrvatsko duhovništvo kadro bilo proizvesti, da i drugi stališi ruke zasukali i djela se prihvatili nijesu? Kako su za domorodnu stvar pristali i zauzeli se — očitih dokazi svaki dan nam svjedoče.” I Latković se nada, da će sve na bolje okrenuti, čim se uvede domaći jezik; to će biti, veli, „onaj čin, koji će odlučiti i sve zamahati.” Za sada još gospoduje „obća ona naša bolest, smjesa od načela: germanizam, magjarizam i t. d.” ovdje sve to u većem stupnju nego se to ikada u Hrvatskoj uvriježiti moglo”, a zbog „položaja samoga.” „Ovomu svemu stražnji udarac dati će uvođenje narodnog jezika.” Nada je ovo opća... „Vidov dan prispjeva. Bog brani pravdu.” Tko pravednost i istinitost zahtijevanja svojih poznaje, on je neustrašiv i odlučan. No Slavonci su „od neka hitra laka duha, zato ih se tako lasno sve i prihvaća, magjarizam kao ilirizam. Pravi stožer, kao da im je uvijek manjkao”. (N. N. 1847. br. 68.)

Dne 19. rujna slavili su Osječani veliko slavlje. Pohodio ih je na putovanju po Slavoniji nadvojvoda Stjepan, ugarski palatin, a sin onoga Habsburgovca, koji je Slavoniji bio ono, što je Napoleon bio Dalmaciji, sin Josipa II. cara opjevana od Krmpotića i drugih slavonskih pjesnika. Ovome sinu kraljev-

¹ Uz Kukuljevića dobili su časni pridjev građanina još i: Metel Ožegović, general Ivan Benko, zapovjednik tvrđave osječke i Josip Nolder, štapski ljekar osječki.

skom nosili su Slavonci veliku ljubav u srcu. Odvažno su pred njim istaknuli svoju narodnu osebnost. Pred nadvojvodu izašla su gospođa s onu stranu Drave pred mostom osječkim, svi u sjajnim opremama, u zlatu i dragom kamenju, u baršunu i svi na prekrasnim hatovima. Izišli su pred nadvojvodu barun Kulmer, župan srijemski, Šišković, virovitički župan „rodom iz Bačke”, podžupani Žitvaj, srijemski i Janković Bribirski, virovitički podžupan, vojvoda Odeschalchi, knezovi Eltz, Kempenich, gosovukovarski, dva Khuena od „Nuštra bijela”, braća Pejačevići, Petar, župan križevački, i Ladislav, „prisjednik stola”, nadalje baron Prandau, gospodar Valpova i Hrabovsky, zapovjednik Varadina. Bijahu i vladike Josip Rajačić, „arhiepiskop iztočne crkve”, i Josip Kuković, djakovački biskup. Srbija je poslala kao izaslanika Avrama Petronijevića. Naprijed jahahu županijski husari i gradjanski draguni. Djevojke „narodno obučene” postavile se u redove. Pri dočeku „izvolila je primiti njegova visost njemu i svim gostima darovane tiskane pozdrave u narodnom jeziku. Jedan od ovih pozdrava složio je profesor Mato Topalović, a drugi Juraj Tordinac, kapelan osječki.¹ Kuće u gradu bijahu sjajno okićene, a vidjevahu se na mnogima rodoljubni natpisi i pozdravi. Na kući „gradjanskog kapetana” D. Vukovića bijaše „veliko sunce usred koga ilirski natpis u prozraku (transparentu)”. Na župničkoj kući u gornjoj varoši, čitalu se „u prozraku” riječi: „Obćih pravah svijetlom branitelju sja svečani plamen u veselju. Slavjan vapi: Stjepane živio! Blaga hrana mog naroda bio.” Župnik, koji je tako klicao, bijaše Adam Lukić, poznati ilirac osječki. I na drugim kućama bilo je vidjeti „slične natpise.” Jedan odlični mađžarski gost reče, da „svud sve hrvatskim duhom diše.” Vidjeti bijaše „na više mjestah u prozracih mladi mjese sazvezdom predhodnicom”, a na dva mjesta, čuo je dopisnik, stajalo je zapisano — „eljen”! (N. N. 1847. br. 77.).

Sačuvala nam se Topalovićeva pjesma u slavu nadvojvodi.² Ta je pjesma jedna ilirska ispovijest politička i kulturna. Pjesnik je osjećao da pohod nadvojvode mnogo znači po sudbinu naroda slavonskoga.

„Mlad Slavonče! Ovo vrijeme pamti.
Ti ćeš istom poslije uviditi,
Da na vagi budućnosti tvoje
Ovaj mnogo Pohod će značiti.
Pazi ovo, pa mi se probudi,
Mlado nadom očeliči srce!

I sada Slavonac uvodi nadvojvoću u svoju krasnu domovinu, pa mu tumači značaj i čud naroda. Spominje mu Trenkove pandure i hrabre junake sve redom „do ilirskoga mora“. Pitamo se, otkuda ovaj narod, koji se svedj obnavlja u jakosti svojoj radjajući nove junake, dok drugi u tudjini bijući se za dom i za kralja

¹ Kasnije kanonik-prepošt djakovački, stric Nikoli Tordincu, pripovjedaču. Pjevao je davorije i popijevke. (M. Ogrizović, Hrvatski pripovjedači. Zagreb 1907. str. 112.)

² „Pozdrav njihovoj ces. i kralj. visosti, nadvojvodi austrijanskomu Stjepanu, u Ugarskoj i združenih s njom kraljevinah Hrvatskoj, Slavonskoj i Dalmatinskoj kraljevskom namjesniku. U Osijeku 1847. Tiskara Diwaldova. — Primjerak se nalazi u kr. sveuč. knjižnici u Zagrebu, a ima zapis Topalovićev „Gospodinu Doctoru Ljudevitu Gaju u znak dubokog štovanja prikazuje — Pjesnik.”

pogibaju, otkuda ovaj narod neiscrpiv u svojoj snazi? Tolika su plemena š njime ratovala i toliko puta ga potisnula, ali ovaj se narod i opet ukazao iza tamnih vremena ropstva, kao jedini i trajni gospodar svojega tla.

Svih nestade, a on zaostade
U prirodnoj sebi Očevini
Pomladjujuć sasječene grane
Kano lipa, sveto Slavom stablo.

Taj narod jest veliko Slavenstvo, koje nije ni nadvojvodi nepoznato. On je prije no što dodje za kr. namjesnika u Ugarskoj boravio u sreću Češke, u Pragu i zato dobro znade i za čim Slavstvo teži.

On, koji se u Pragu bavio
Na ognjištu iskušenog slavstva,
Slavstva svakoj krivdi priviknuta,
Slavstva spravna krivde oprostiti,
Al ne spravna duže ih snositi.
On da nezna za čim Slavstvo teži?
On da ne zna da druga namjera
Svih gibanjah druga svrha nije
Neg u svomu, od starine svoimu
Slavjan svojim da se zvati smije.

— — — — —
Slavi jesmo sa Slavstvom čutimo.
U Slavstvu je sva budućnost naša.
To je duša života našega.

A tko povrijedi slavenstvo — najveći je naš dušmanin. No dodaje udvorni pjesnik, neka nadvojvoda oprost, što je iz obilja „domorodne vatre i ljubavi, ovako govorio. Bez te vatre, veli pjesnik, nema nikakova ponosa i nikakova pravoga života...

A koja bi tebi dika bila
Upravljati od smrti sjenami.

U Šilerovu Don Karlosu odgovara slično junak slobode tiraninu Filipu II., kad mu se ovaj hvali, da u državi vlada mir. „To mir je groblja („Die Ruhe eines Kirehhofs...“) veli markiz Posa.

Čini se, da je sin Josipa II. prosvijetljenoga vladara dobro shvaćao, što hoće pjesnik da kaže. Moguće je na njegovu odredbu stigla već gotova odluka kraljeva od 10. srpnja, koja je dokazom toga shvaćanja. Tom odlukom njegovo veličanstvo potvrđuje čitaonicu i dozvoljuje da se sklopi horvatsko-slavonsko književno društvo. (N. N. 1847. br. 83.)

Da vidimo, kako u ovaj čas stajale knjige ilirska u Osijeku.

Jedina redovita knjiga, koja je tada u Osijeku izlazila bijaše kalendar, što ga je svake godine izdavao Adam Phillipović-Vitezodolski. No ove godine 1847. pridružuje mu se i podružnica gospodarskoga društva u Djakovu odlučivši u svojoj sjednici od 24. studenoga, da društvo od sada smatra taj kalendar svojim redovitim glasilom. Zato je te godine i kalendar obilnije izašao, a sa nešto promijenjenim natpisom: „Novi i stari slavonski i bosanski kalendar za prestupno godišće 1848.“ — Čini se da je najviše suradjivao Topalović, tada profesor bogoslovije i narodnoga jezika u Djakovu. Evo što je donosio taj

kalendar: „Uspomena starih dogodjajah u Slavoniji“ — „Stari Galli u Slavoniji“ — „Rimljani u Slavoniji gospodari“ — „Iliričke države“ — „Panoni, kakve su Rimljani našli“ — Evo to su članci, koji sača ulaze u narod, a nekada su to bile učene teme K a t a n č i ć e v e latinske historiografije, iz njegovih djela bit će da ovi članci i potječu. Sve što se odnosi na Slavoniju zanima Ilirce. Evo još i ovih članaka u kalendaru: „Piće u Slavoniji u staro doba“ — „Koji je jezik u Panoniji ovoj ilirskoj vladao?“ — Zatim slijede članci ozbiljnoga i šaljivoga sadržaja, a napokon ide Prilog djakovačke gospodarske podružnice godina I.: „Gospodar Dobrorad ili kratko upućenje u svakoj vrsti od gospodarstva“. Topalović je obznanio taj kalendar u N. Novinama i dovršuje svoju obznanu ovim riječima: „I to Vam je osim nekih ove godine prigodnih pjesmicah jedini proizvod literturni u našoj slavonskoj tiskarni. I ovo je mogu i moram kazat glede izvanjske slike dosta lošo. Nadamo se medjutim da će si gospodin izdavalatelj (tiskar) u buduće više truda dati, ta sebi će tim koristiti!“ — (N. Nov. 1847. br. 98.). Odma se opet prof. Topalović javlja jednom književnom vijesti: „Čujemo nešto, da će se u našem glavnom mjestu Osijeku jedan časopis i to u njemačkom jeziku sadržaja zabavnog zametnut“. Pisac se tomu raduje, jer se nada, da će taj časopis pod natpisom „Slavonija“, donositi katkada i članke na našem jeziku i da će se lako moći vremenom posve obrnuti u naš jezik. (N. N. 1847. br. 98.).

Književnost trpi od velike udaljenosti od Zagreba. Kad se raspravljalo o „vukovarsko-riječkoj željeznici“ pisao je netko u Zagrebu: „Poznato je svakomu, kako je slabo općenje između Hrvatske i Slavonije — da mučimo o Dalmaciji, koja nam je najviše po imenu samo poznata: čovjek se samo teško dokopa prilike u Požegu i Osijek, a osobnoga obćenja neima gotovo nikakvoga. Kolika je to zapreka i za našu književnost i mi osjećamo, a Slavonci još više puta moraju i pol godine čekati, dok do njih dodje knjiga iziživša u Zagrebu.“ Drukčije će biti sa željeznicom, onda će se moći za jedan dan iz Zagreba u Osijek. „Tim će se naravski i veće obćenje i nježnija ljubav i uža sveza i čvrstija sloga između oba ova plemena poroditi, te će i prodavanje knjiga bolje napredovati. Isto tako prikučit ćemo se i trećoj sestri Dalmaciji, kad bude željeznica do mora sagradjena i ponovit ćemo raskinute od vijekova sveze.“ (N. N. 1847. br. 104.).¹

„Uzvišenje materinskoga jezika na čast diplomatičku“ bio je onaj čin, koji je doista duhove u Osijeku trgnuo iz provincijalnoga sna. Nije taj događaj došao Osječanima iznenada. Oni su već od godine 1842. javno izricali svoje želje u pogledu jezika narodnoga. Istina je, staleži i redovi branili su samo latinski jezik, ali narodnim su se služili sve češće u domorodnim prigodama, a u Požunu i pred kraljem složno su radili s Hrvatima iz Zagreba. I zato su Osječani bili potpuno sebi svijesni, što dobivaju službenim priznanjem narodnoga jezika. Veliko spravište virovitičke županije dne 13. prosinca god. 1847. opisuje nam se kao dan najvećega trijumfa ilirizma. „Dan sv. Lucije, veli

¹ Zagreb je dobio željeznički spoj sa Osijekom istom godine 1888. ! A već godine 1869. bila je izgradjena pruga iz Osijeka u Vilanj. Tako je Osijek bio 20 godina prije spojen sa Budimpeštom, nego li sa Zagrebom. Svatko će lako moći dokučiti, što je to značilo po politički razvitak Osijeka i Slavonije ! (Vidi o hrv. željeznicama članak dra. R. Horvata „Povijest hrvatskih željeznica“ u „Hrvatskoj Čitanki za prvi i drugi razred viših trg. škola“ Zagreb 1910.)

pisac, jest i ostaje vječno važan u povjesnici našoj. Na ovaj dan nijedan domorodac dok je živ, ni preko groba ne treba da zaboravi. Danas prestadoše mahom kod nas sve predsude, sva razna mnijenja i tolika dvojenja o stvari obćenarodnoj t. j. o uzve-ličenju i uzvišenju jezika našeg na čast diplomatsku. Ono, što je bilo daleko, što je pravedno željeno i željno očekivano, danas je dobro prispjelo i dovoljno dospjelo."

Zanos osječkih Iliraca u taj se dan digao do najveće svoje visine. Staleži i redovi jednodušno „primiše, odobriše i potvrdiše onaj od otacah trojedne domo-vine naše u saboru dana 23. listopada t. g. sačinjeni statut, kojim se naš materinski jezik na čast diplomatsku uzvišuje." Poslije čitanja izvješća slijedilo je „govor-ništvo o uvedenju i uznesenju narodnog jezika" . . . Dimitrije Vuković, gradski kapetan i P. Rogić petrijevački župnik, dva orla domorodca, „učiniše rodu glas". Vuković govorio je „duboko ganut", slavio je one otadžbenike, koji uzdigoše mate-rinski jezik, dokazivao bogatstvo i uporabivost jezika i zaključio riječima H e r d e r o v i m a : „Teško onome narodu, čiji se književnici srame svoje materinske riječi". Župnik P. Rogić istaknuo je materinski jezik, kao sredstvo prosvjete i napretka; latinski jezik, narodu nerazumljiv i mrtav, nije mogao da užije u puku prosvjete, a sramota bi bila, da smo uzeli mađarski jezik. Oba govora bila su — latinska, jer domaći jezik još nema kraljeve sankcije, a službeni je u spravištu jezik latinski. Staleži i redovi sjetiše se sada onoga prvoga spravišta godine 1843. u listo-padu, kada su se svi za narodnost i prava municipalna živo izrazili. Odmah zaklju-čiše : „1. da zahvale saboru kraljevina, 2. da pošalju molbu nj. veličanstvu da sankcionira saborski članak o jeziku, 3. naputiše poklisare u Požunu, da izjave, ako bi se povela riječ o uvedenju narodnoga jezika, da to ne spada na u g a r s k i sabor." Napokon kliče očevidac : „Hvala Bogu i sv. Luciji odvjetnici našoj. Zato mi sada evo kao na novo preporodjeni Slavonci pružamo vam, braći horvatskoj, ruku za znak tvrdog i vječnog saveza . . ."

Drugi dan „produženim od jučerašnjega dana ushićenjem" posli su naši staleži i redovi u društvu s gg. barunom G u s t a v o m P r a n d a u o m i grofom L a d i s l a v o m P e j a č e v i ć e m u stan prvoga podžupana V l a d i s l a v u J a n k o v i ć u i čistilali mu na tomu, što se pod njegovim predsjedništvom „ta stvar milo narodna sretno svršila", na što je Vladislav Janković „tronut s veselja punim srcem i radostnim suzami svečano obećao, da će našu narodnost i prava municip-alna vjerno vazda čuvati i do smrti od svake nepogode braniti, kao pravi sin domovine". Na večer opet bakljade podžupanu, grofu i barunu „kao najvećim za-štitnicima naših i svega onoga, što je naše". — Gradjani pozdravljahu jedan dru-goga narodnim jezikom, a javno mnijenje tražilo je, da i gradsko p o g l a v a r s t v o po primjeru Karlovca odmah u svoje poslove uvede narodni jezik.

Najveće slavlje slavilo se u t e a t r u . Baš se tada desila u Osijeku gdje U h i n k , Poljakinja, upraviteljica kazališta, koja je najavila, da će kao benefi-cijantkinja pjevati u društvu dvojice mladih domorodaca, I l i j e P e n j i ć a i P a v l a K o l a r i ć a , pisara varoških, a „s provodom narodne gudbe t. j. tam-burama", svi u „narodnoj odori". Općinstva je bilo više no ikada, dolazili su i oni, koji „nikad prije u teatru nijesu bili, niti su šta za njega znali. Pjevale se dvije omiljele pjesme ilirske : „Djevo mila, djevo krasna" i „Na lijevoj strani kraj srca".

Četvrti dan, 16. prosinca, obdržavalo je društvo čitaonice svoju veliku polgodišnju skupštinu, u kojoj je određen odbor, da pozdravi prvog podžupana i njemu smireno preporuči cijelo društvo kao i narodnost našu". Ovaj odbor išao je 17. t. mj. o podne s predsjednikom društva, s gospodinom Josipom Krmpotićem, „najstarijim sl. i kr. Osijeka senatorom“, ali nije našao g. podžupana kod kuće. (N. N. 1847. br. 102. — 103.).

II. OBRANA DOMOVINE (1848.—1849.)

1. „Sloboda, jednakost i bratimstvo“.

Već sam početak godine 1848. donio je osječkim Ilircima jednu žalosnu vijest. 1. siječnja stigne čitaonici odluka „vijeća“ od 9. prosinca 1848. br. 49512—49513, kojom se doduše potvrđuju svi statuti čitaonice, ali baš njihovu najvažniju točku i to 13. „o izdavanju raznih knjiga po društvu simpliciter se zabranjuje“. [N. N. 1848. br. 1.] — Kako je ova godina donijela potpuni društveni prevrat, u kojemu ilirizam podlegne tudjemu gospodstvu, bit će korisno da odvagamo pojedine društvene razrede, kako stoje jedan prema drugomu uoči borbe.

Najjači ekonomski elemenat u Osijeku jesu već od 18. vijeka — doseljeni Nijemci, gradjani. Dosada se ti ljudi nijesu javljali. Cijeli ilirski pokret u Osijeku ostao im je dalek i neaktualan. On nije dirao u njihove gospodarske i lokalne interese. Politike nijesu nikakove pravili, dok je uprava bila u rukama feudalne gospode: staleža i redova. Što su uz staleže i redove pristajali književnici, profesori i djaci, to se činilo njemačkom gradjaninu obrtniku i trgovcu posve prirodno, jer svi ti ljudi uče latinski i brane latinski jezik pred mađarskim zahtjevima, naprosto zato, što se na tome jeziku osniva njihova egzistencija i društvena prava. Nijemci ne osjećahu pogibelji s ilirizma, jer se taj u Osijeku ni izdaleka nije mogao tako razmahati kao u Zagrebu, nije mogao da oblada gradjanstvom. A napokon za slučaj nemira i prevrata Nijemac je znao, da će ga zaštititi carska vojska. Lojalnost prema vladaru i vojsci bila je sva politika osječkih Nijemaca. Zbog te vojske Nijemci su se osjećali usred tudje Slavonije gospodarima. Valja priznati, da su oni bili i kud i kamo kulturniji od našega naroda. Oni su donijeli sve gradske forme u Slavoniju. Od noćnoga stražara pa do gradskoga senatora bilo je sve njihova tvorba od prvoga momenta otkada je prešla uprava gradska iz turskih ruku u austrijske.¹ Nijemci su razvili svoju kulturu u Diwaldowoj tiskari, u streljani, u kasinu i teatru. Dakako, sve, što su osječki Nijemci imali da svijetu kažu, nije niklo u njihovim glavama, šta više, oni zapravo nijesu ništa zamislili, nego su samo importirali i imitirali, što su u svojih sunarodnjaka u Beču i zapadnije vidjeli. Glavni stan Nijemaca bila je tvrdjava osječka — „grad“. U gradu bijaše i magistrat i vojnička posada. „Ako je Osijek svoj narodni značaj izgubio, to se ponajviše gradu zahvaliti ima“. (Strossmayer, g. 1875.) Slavonski značaj davali su „gradu“ jedino Franjevci.

Izvan gradskih zidina daleko su se pružili drvoredi i gajevi, polja i livade. Kuća nije smjelo biti zbog „topničke potege“ t. zv. „linea tormentaria“. Istom

¹ Čitaj o uredjenju grada iza istjeranog Turčina u Bösendorferovim: Crticama iz slavonske povijesti, str. 378.—386.

godine 1847. zamolio je magistrat, da se kao postulat od strane županije saboru požunskomu „predstavi“, „da se kuće slobodno popravljati i nove zidati mogu“.

Gornji grad je negdje počeo u blizini Kapucinskog samostana i crkve, dakle s današnjim trgom Khuena Hedervarya. Kapucinska, Županijska, današnja Strossmayerova, Pejačevićeva i Šamačka ulica bile su valjda već onda izgrađene. Jedna se ulica naročito zvala, po starijemu „Šokačka ulica“, a danas „Ilirska“. U Županijskoj ulici stoji „varmedjska kuća“, u Kapucinskoj stajale Prandauova palača, (danas stoji na njenom mjestu Normanova palača), i neke druge kuće slavonske vlastele n. pr. Adamovičeva. Jedini erarski državni dom bijaše u gornjem gradu solana na Dravi, još danas ispod Sirotišta. Župni dvor, neke građanske kuće i neke plemićke bile su domorodne ilirske.

U donjem gradu pretegao je od davnine pravoslavni purgar, koji se natjecao u obrtu i trgovini s Nijemcem. Trgovce pravoslavne iz Osijeka spominje već Dositej Obradović kao kupce i raznosiocje njegovih djela. [Život i priključenija.] A Knežević Ivan, trgovac u Osijeku daje god. 1839. „Matici Serbskoj“ u Pešti jedan prilog od 40 forinti.

„Grci“ imadu u Osijeku svoj vlastiti trgovački „gremij“, njih je 29 na broju, a katolički gremij ima 27 članova (sa 12 njemačkih imena). [N. N. 1840. br. 16.] Godine 1848. grčkoistočni se ističu kao žestoki domoroci. Nijemci hoće da ih sa šokcima, katolicima, zavađe, govoreći, da će ih grčko-istočni „povlašiti“.

Ovu osvadu oprovgava naš dopisnik pripovijedajući kako Srbi sudjeluju pri svečanom ophodu i službi božjoj na Petrovo idući u procesiji za „nebom“, dok u njihovoj crkvi neprestano zvoni, a na njihov trošak pucaju prangije. Osječana „zapadne vjere“ ima 10.000, a istočne 1500, je li je dakle moguće, da 1500 ono 10.000 povlašiti? „Nemojmo dakle odsele jedan drugoga pitati, koje si vjere, nego koga si roda, pa da se kao srodna braća i jedne majke Slavije djeca složimo i zajednički branimo naš jezik i narodnost proti poznatom neprijatelju i dušmaninu, koji nas svakojakim načinom samo međjusobno zavaditi nastoji“. [N. N. 1848. br. 76.]. Na čelu donjogradskim Ilircima stoji advokat Mojsije Georgijević, jedan od najumnijih saborskih zastupnika na hrv.-slav. saboru godine 1848.

Osim ova tri gradska dijela uz Dravu, imao je Osijek još jedno četvrto naselje, četvrt sata udaljeno od tvrđave prema nutarnjosti Slavonije. Danas se taj dio zove Novi grad ili njemački Neustadt, i danas još su ovdje gotovo sami Nijemci. U doba ilirizma zove se to predgradje „majuri“. Uz njih se nalazi „varoški vrt“ s podrezanim zelenim stijenama na način Schönbrunnna i s lijepom ulaznom zgradom, koje dvorana još danas služi gradskim skupštinama.

Na svim ovim mjestima odigravaju se godine 1848. historički prizori. Ali nama valja baciti oko i na onu raj, koja kmetuje vlasteli slavonskoj izvan Osijeka, u okolici. Slavonski kmet krči vlasteli šume, a bori se s podvodnim i barovitim tlom. Njegov je posao težak, a njegov gospodar je nesmiljeni tudjinac. Vlastela slavonska! Vlastela bez tradicije, bez djedovine, bez narodnih i obiteljskih uspomena. Nakon oslobodjenja Slavonije od turskoga gospodstva dobivali su neki favoriti austrijskoga dvora bogata slavonska zemljišta — ako su mogli platiti kakovu veću novčanu svotu. Nijesu to vlastela od viteške službe nego od novaca-Éksploatatori. Imena su im dovoljno poznata. Isticala su se mnogo u službi tu-

djinske vlasti. Ovakovoj vlasteli bio je naš kmet — izručeni „prostack“. Ako je Reljkovićev Slavonac bio jadan čovjek, još gori je bio ovaj u okolici osječkoj. Ono što Reljković govori, odnosi se na graničarskoga seljaka, koji je bio dobro upravljan i prosvijetljen, njime se postupalo vojnički, a s narodom izvan granice vlasteoski t. j. samovoljno.¹ Kad je ovomu narodu došla sloboda, kad mu se reklo, da je slobodan od tlake, ali da je domovina u pogibelji, da je dužan nositi terete državne, on nije ništa razumio i ostao slijepo oružje u rukama vlastele i političkih agenata mađžarskih.

Iirska ideja stajala je dosada na onim ljudima, koji su ekonomski i brojno bili najslabiji: na domaćoj inteligenciji, na profesorima, djacima, literatima, pisarima, advokatima, na duhovnicima i nižem činovničkom plemstvu. Zato je ilirizam u Osijeku napredovao, dokle god se mogao služiti oružjem intelektualnim i ustavnim. No čim je borba primila revolucionarno lice, izmaklo se ilirizmu tlo.

Cijeli mjesec siječanj i veljaču razvija se domorodni duh mirnim ustavnim načinom.

Dne 29. siječnja poslao je slavni magistrat reprezentaciju na Nj. veličanstvo, u kojoj se sl. kr. grad Osijek priključuje odluci staleža kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, „da bi se narodni jezik hrvatsko-slavonski unutar granica kraljevinah ovih na čast službenoga u svih javnoga upravljanja poslovi podigao“. Grad se poziva na naša municipalna prava, na povelje, prava, slobodštine i ustav ovih kraljevina. U reprezentaciji se ističe da je „vjerozakon i narodnost svakoga naroda osobita značajna biljega, da odluka o narodnom jeziku „namjerava samo narodnosti naše napredak, moralnog i materijalnog izobraženja procvjetanje, kao takodjer sačuvanje bića narodnog“. Navode se zakonski članci o vezi Slavonije s Hrvatskom, a najposlije se iznose zasluge našega naroda za kralja i za Ugarsku. (N. N. 1848. br. 19).

Sredinom veljače (dne 14-toga) bilo je i z v a n r e d n o veliko spravište županije. Na njemu su se imali proglasiti zakonski prijedlozi o jeziku, stvoreni na ugarskom saboru za Hrvatsku i za Slavoniju: „neka još 6 godina ostane na snazi l a t i n s k i jezik, a onda neka ga zamijeni m a d ž a r s k i, drugo, neka se tri županije slavonske neposredno pokore ugarskoj vladi i odijele od banske vlasti“. Protiv ovih zakonskih prijedloga sabora požunskoga ustalo je na ovomu spravištu šest govornika. Prvi se javi P e t a r R o g i ć, petrijevački župnik. On udara protiv ugarskih „liberalista“, koji svoje strijele odapinju na uništenje kraljevina naših. Hoće, da za našu pravednu stvar vojujemo. Spočitava Mađžarima nezahvalnost, gdje nam oćimaju što je naše, a morali bi da se sjećaju zasluga Hrvata za Ugarsku. Spominje obranu sigetsku Nikole Šubića, zatočište Bele IV. u Hrvatskoj i drugo. Onda prelazi iz historije na juridičke razloge, na municipalna prava naša. Razlikuje Ugre od Mađžara. Mi smo Ugri, ali nijesmo po narodnosti Mađžari. „Nećemo nikada pripustiti, da nam se ono otme, što je od Boga, što je najsvetije t. j. mila naša narodnost“. Predlaže, da se na kralja pošalje molba, da ne

¹ O stanju slavnskoga kmeta progovorio je u saboru hrv.-slav. god. 1848. 18. V. slavonski zastupnik B u n j i k : . . . U Hrvatskoj ima seljak svoj kolosjek urbarske šume, i šta ja znam sve, ali toga u Slavoniji nema. Tamošnje se spaije po Parizu i Beču skitaju, a oficiri njihov puk nemilo gnječe; oni svoje paše zatvaraju i na kmetske blago i ovce natjeruju. . . (N. N. 1848. br. 75.)

potvrdi zakonske prijedloge ugarske, koji rade o našoj propasti. Drugi govornik bijaše Josip Hainović, marijanački župnik, koji dokazivaše „naravni savez” s Hrvatskom. Treći govornik je kr. savjetnik Salopek, koji je najstvarnije odbio ugarske zakonske prijedloge. Četvrti bijaše Adam Lukić. Peti Dmitrija Vuković, koji navodi „po primjeru Ivana Kukuljevića” mnoga data iz povjesnice i dokaze o „ustavnom i narodnom biću našem”. „Neka se jezik magjarski od gorah karpatskih ča do mora atlantičkoga protegne, ipak onim, kojim se silom narine, ako ga i nauče, neće nikad omiliti”. Navodi riječi prvoga kralja ugarskoga Stjepana: „Jednog jezika i jednog običaja država je slaba i nemoćna”. Iza ovih govornika ustade Ivan Kozić, županijski prisjednik, te pita staleže i redove, a što će oni onda, ako Mađžari dodju sa zakonskim prijedlogom o uvedenju katolika u naše kraljevine. Iza njegova govora protiv toga uvedenja, javlja se za riječ Adam Sukić. Sada slijedi veliki prizor u županijskom spravištu: Adam Sukić prvi progovara u ovoj dvorani, u kojoj se do sada samo latinski govorilo i raspravljalo, govor jedan u „milom nam materinskom jeziku”.

Čim je oslovio slavne staleže i redove našim jezikom zaore oduševljeni poklici „živio”. Dopisnik naš veli: „Slava mu kao početniku javnoga govorenja u milom nam narodnom jeziku, poslije primljene i proglašene na zadnjem spravištu slobode sborenja u skupštinah županijskih materinskim jezikom”. I kako je katolički ovaj župnik ilirizma liberalan, on pristaje na to, da se dozvoli doseljivanje kalvina u ove kraljevine, ali zahtijeva, da dozvolu za to traže ne od ugarskoga nego od hrv.-slavonskoga sabora. Nakon ovih govora uzima riječ predsjednik Vladislav Janković Bribirski i predlaže, da se zbog zakonskih prijedloga o jeziku ne šalje reprezentacija na kralja, nego neka se pošalje protestacija banskomu namjesniku, a ovaj neka ju s potpisima prikaže Nj. veličanstvu, drugo, da ne treba opominjati velikoga župana, da brani naše interese, jer da on to i sam znade, da je dužan. A što se tiče pitanja o katolicima, neka se ovo spravište sjeti svojega prijašnjega zaključka, po kojemu se odlučilo ne povesti prvo o tome riječ, a kada s time izadje ugarski sabor, da će ova županija priznati, što bude u toj stvari zaključio. Svi su bili za Jankovićeve prijedloge, tako, te je Kozićev i Sukićev prijedlog propao.

Prelazi se na druge točke. Karlovčani nukaju Osječane, da uvedu narodni jezik u svoje poslovanje, pa im se odgovara odobravajući, što su oni to učinili, ali da će ova županija čekati na sankciju kraljevu o jeziku. Profesori liceja u Djakovu mole, da ih se pripusti na županijska spravišta. Županija odbija njihovu molbu, odgadajući je, dok o tome ne odluči sabor.

A sada izidjimo na čas iz našega ilirskoga grada, pa pogledajmo, otkuda će ga zapljusnuti val revolucije.

U ožujku godine 1848. trgla je francuska revolucija dva naša najbliža susjeda, Talijane i Mađžare na ustanak protiv Austrije. Austrijska vlada imala je i same austrijske Nijemce protiv sebe. Dvije hiljade djaka upravilo je na cara Ferdinanda adresu, u kojoj traže, da se knez Metternich svrgne s vlade i da se narodima podijele ustavne slobodštine. Knez Metternich dade 14. ožujka ostavku, a car Ferdinand naloži vrhovnomu kancelaru da zavede narodnu vojsku i da ukine cenzuru.

Madžari traže odgovorno ministarstvo i prijete narodnim ustankom u času, kad je i sva Italija ustala protiv austrijske vlade. Košut je računao, da sada mora uspjeti. Za odgovorno ministarstvo bio je i ugarski palatin nadvojvoda Stjepan. Kralj Ferdinand privoli, te imenuje u noći od 16. na 17. ožujka grofa Ljudevita Baćanija predsjednikom ugarskoga ministarstva. Košut preuze ministarstvo financija, a Deak ministarstvo pravosuđa.¹

Na saboru u Požunu riješavale su se velike reforme u duhu jednakosti i slobode. Madžarski staleži svi su odisali duhom narodnosti i demokracije. Iznesoše dakle za k o n s k i p r i j e d l o g, d a s e s k i n e k m e t s t v o. Kmet postaje gospodar zemljišta, koje je do sada samo relativno uživao. Kmetovima i plemićima sudit će odsada županijski suci. Svi državljani, bili plemići ili neplemići, moraju plaćati poreze. Hrvati glasovali su za sve ove zakonske prijedloge, naročito su oduševljeni za oslobodjenje kmetstva.

Hrvati izrade u Beču, da je J e l a č i ć na prijedlog nadvojvode Ivana 23. ožujka imenovan banom hrvatskim. Ta se vijest čula u Hrvatskoj tek 27. ožujka.

U maleni Osijek nijesu te vijesti došle u pravo doba. Doletjele su svagda sa nekoliko dana zakašnjenja na jahačim „štafetama“.

Dana 23. ožujka sazvalo je gradsko vijeće glavnu sjednicu „kod otvorenih vrati“. U nazočnosti mnogobrojnog stanovništva stvoreni su ovi zaključci: 1. da će se odsele sve sjednice građanskoga vijeća javno držati i da je slobodno svakomu u njima, „ali samo pametno“, govoriti „i pristojno se vladati“; 2. da se ima odmah narodna vojska ili tako zvana garda „u život uvesti i malo po malo ustrojivati“; 3. da se nitko ne usudi nositi madžarske kokarde, nego neka se nose narodne boje slavonske, a narodni gardiste da imaju nositi građansku boju, bijelu i modru na lijevoj ruci, a izvan službe na prsima; 4. proglašeno je ukinuće cenzure i sloboda štampe zajedno „s dotičnim zakoni“; 5. „proštiveno je“ kraljevsko pismo na nadvojvodu Stjepanu i ugarskoga nadvornika upravljeno „poradi naimenovanja“ grofa Ludovika Baćanija za „prvoga popečitelja“ (ministra predsjednika) i pročitano pismo Baćanijevo „u kom preporučuje, da se red i mir uzdrži“; 6. najposlije određen je „odbor, koji će od zapovjednika tvrdjave tražiti oružje za narodnu gardu.“

Drugoga dana čitali su zapisnik o tome latinskim jezikom, ali tomu je netko za vrijeme „vijećanja“ glasno prigovorio. Za njim ustade gospodin S t a n k o O v n i č e v i ć „namjestnik duhovni unutarne osječke župe“ i naš dopisnik u „N. Novine“, te predloži „shodnim govorom ilirskim u v e d e n j e n a r o d n o g n a š e g j e z i k a u s v e p o s l o v e g r a d j a n s k o g v i j e ć a p o p r i m j e r u s v i h g r a d o v a g o r n j e b r a ć e n a š e H r v a t a“. Skupština mu je klicala i odobravala, ali gradski „vijećnici“ ostali su „ledena srca“. Oni još nikako nijesu mogli na to pristati, premda svi govorahu „naški“ i premda su „već prije dva mjeseca poslali reprezentaciju na njegovo veličanstvo poradi potvrđenja statuta o jeziku“. (N. N. 1848. br. 29.) — Austrijski narodi navalili su na svoje vlade s „memorandumima i zahtijevanjima“. Madžari su izašli sa svojim željama, te ih u tisuće primjeraka rasturili po zemlji. Na uglovima gradskim u Pešti mogao si čitati, što sve Košut i Madžari za sebe traže. Slavonci nijesu zaostali za susjedima. I oni su naštopali svoja „zahtijevanja“.

Što žele pravi Slavonci:

¹ R. Horvat: Najnovije doba hrvatske povijesti. Zgb. 1906. str. 104—106.

1. Želimo, da naša mila domovina Slavonija ostane svagda kraljevina.
2. Želimo uvijek domovini, narodu i kralju vjerni ostati.
3. Ne dademo se ni pomadžariti ni ponijemčiti, nego hoćemo slatki naš materinski jezik sačuvati i u sve javne poslove uvesti.
4. Ostat ćemo uvijek braća vjerna Hrvatuu i Dalmatincu i nadalje, poradi srodstva krvi i jezika.
5. Kao što smo dosad drugovi bili Madžara ostajemo i odsada, jer nismo nigda podjarmljeni bili.
6. Želimo imati već jedamput bana ili od krvi carske ili iz naših strana.
7. Želimo, da se sabor naših kraljevina opet sazove, a na ovaj da i vojnička krajina dojde.
8. Po saboru tomu želimo slobodu osjegurati, kojom se je narod naš uvijek dičio.
9. Ne ćemo da tuđin nama kape kroji.
10. Neka se iz Požuna pozovu natrag naši poklisari, na koje i onako ne paze Madžari.

11. Neka se krajišnici naši pozovu natrag u domovinu, koja i tako treba sama pomoći u ovom burnom vremenu.

12. Za red i mir sačuvati, neka se narodna garda podigne. A puku neka se olakšica dade." (N. N. 1848. br. 33).

Gotovo sve ove želje usvojilo je veliko spravište virovitičke županije dne 29. ožujka pod predsjedanjem Vladislava Jankovića. Adam Sukić, vicearcidjakon i župnik razjasnio je narodnim jezikom ova zahtijevanja i prihvatio ih u ime domorodaca. Neki su htjeli na tome spravištu prodrijeti s prijedlogom, da se za volju mira s ugarskim županijama madžarski dopisuje. No govornik je to otklonio rekavši, da takav zaključak spada na „sabor kraljevina naših”, a ne na varmedju. Predsjednik je ipak ovu točku uvrstio u reprezentaciju na kralja. Protiv toga je Adam Lukić s pristašama živo prosvjedovao. (N. N. 1848. br. 32).

U istome spravištu imenovana je komisija jedna, koja će u društvu s varoškom komisijom „djelovati, da se mir i poredak u cijelom Osijeku neuzkoleban uzdrži sredstvom narodne garde, koje privremeni zapovjednik jest grof Pavao Pejačević”.

Ujedno je imenovano više odbora, „koji će po cijeloj županiji od mjesta do mjesta ići, te puk o najnovijim dogodjajima i proglašenju slobode i jednakosti obavijestiti, duh sadašnjega vremena mu tumačiti i na uzdržavanje mira ga poticati”.

Purgari imali su čudne pojmove o „bratinstvu, slobodi i jednakosti”. Čim su donjovarošani u Osijeku čuli za ove krasne riječi, skočiše na noge lagane, pa staviše u ime „jednakosti” gornjovarošanima neugodne prijedloge. Tražili su, da se dva vašara iz gornje varoši prenesu u donju varoši to baš najbolji: gjurgjevski i lucinski. Dakako, gornjogradjani to „ni pod koji način nijesu htjeli pustiti”. Neki opet navališe na židove i na njihove „čifutske dućane”. Bilo je kao za ruskih „pogroma”, jer magistrat, čujemo, da se u tome nije mnogo puko opirao.

U tome se metežu pokazao podžupan Vladislav Janković spasiteljem reda, „ocem domovine”. On se prvi upisao u narodnu gardu i zakleo se na zastavu, a „neumornim svojim kretanjem, obrtkivanjem i svakdanjim skoro više put držanim govorom njemačkim” umio je „poredak uzdržati i razdražena

srca zavadjenih žitelja pomiriti". No Vladislav Janković znao je istaknuti svoje zasluge i doživio je zato veliku gradjansku slavu. Njemu je „tolika sreća u dio pala“, veli naš dopisnik, „kakovoj se može bit nikada nije nadao“. Dne 31. ožujka okruniše ga u nutarnjem gradu pred neizbrojnim mnoštvom stanovništva trojednoga Osijeka u nazočnosti zapovjednika tvrdjave, g. Ivana Benka, generala i mnogih brojnih časnika uz glazbu varošku — *lovorovom krunom*, koju mu staviše na glavu „mlade ljepotice, gospodične, cvijetom ga miomirisnim na altani varoške kuće obasuš“. Okrunjeni Janković „tri krat je njemački govor držao“, u kojemu je više puta kazao, da je „uvijek pripravan za domovinu i narod sve učiniti i žrtvovati i s tim sebe na tolikom odlikovanju zahvalna posvjedočiti“. Mi ne možemo znati, koji je dojam ova slava učinila na treznije glave osječkih Iliraca, ali točno osjećamo opravdanu ironiju našega dopisnika, koji o Jankovićevu patriotizmu sumnja, jer Janković, „nikad nije očit kazao za koju je domovinu i narod, je li za slavonski ili magjarski?“ — (1848. br. 32).

Toga dana dijelili su se stihovi sačinjeni u tu slavu u narodnom i njemačkom jeziku, a na večer bijaše cijeli Osijek svečano razsvijetljen. Kao pučki propovjednik mira i poredka, „bratinske međusobne sloge i ljubavi“ odlikovao se „kroz ovo deset nemirnih dana“ varoški pisar Pavao Kolarić.

Dne 2. travnja opet su donjogradjani u znak „iskrenog i istinitog pomirenja“ s gornjovarošanima priredili bakljadu i došli večerom u tvrdjavu pred stan „obće ljubljenog g. Vjekoslava Šmita, suca varoškog, koga malo i veliko štuje kao pravičnog čovjeka pripoznaje i za najblažeg i najpopularnijeg u cijelom Osijeku drži“. Već trinaest godina posvjedočavao je to taj gospodin i zato će, veli dopisnik, njegove „zasluge jednoć sigurno u nebesah okrunjene biti“.

Dne 7. travnja imenovan je „predbježno“ od slavnoga magistrata jedan odbor, koji će izraditi reprezentaciju na Nj. veličanstvo onako, kako su Osječane Varaždinci pozvali, da izraze želje „u duhu slobode i jednakosti“. Taj odbor „sačinio je“ ovu osnovu: 1. da će „glavni grad Osijek“ kao i cijela Slavonija u „svestranom savezu s Hrvatskom sjedinjena i na dalje biti, kao takodjer i vlasti banskoj podvrgnuta ostati“; 2. da se, „sve skoro točke „Zahtijevanja naroda“ koja su u mnogom broju iz Zagreba poslana, i jur razdijeljena među stanovništvo osječko“ podnesu na rješenje i potvrđenje njegovom veličanstvu osim točke 5. „o našemu odgovornom ministriju“ i 15. „o narodnoj banci“, koje se točke odredjuju za predmet „našega budućega sabora“. — Osnova gradjanskoga odbora primljena je i „per extensum“ odobrena, te izvanrednim „ulakom“ nj. veličanstvu u Beč otpremljena. (N. N. 1848. br. 37).

Naš se dopisnik nalazi već u ratnome raspoloženju, jer s radošću javlja, da jedna četa graničara ne ide u Italiju. „Treat će nam i tako, i to može bit u skoro graničarskih naših junaka vjerna ljubav i pomoć, reže bo i kese zube na nas neprijatelji naši od obadvije strane, valja da im ih izbijemo“. (N. N. 1848. br. 26).

U nedjelju, 9. IV. na večer, bio je cijeli grad Osijek rasvijetljen i to na čast „novo izabranoga od naroda, a od kralja potvrđenoga bana našega barona Josipa Jelačića“. Sl. magistrat osječki naredio je rasvijetljenje i šalje mu čestitku u narodnom jeziku. Osječani su dakle proslavili imenovanje banovo 9. IV., a Zagrebčani već 27. III. Eto do njih je ovaj važni glas dopro gotovo za 14 dana kasnije! — Bakljada uz glazbu „varoške bande nije ovu večer izostala“,

a i „pučki naš govornik“ g. Pavao Kolarić „nije propustio u narodnom jeziku u slavu bana besjediti“. Mnoštvo puka veselilo se, „što nam je tako opće obljubljeni muž i vrli domorodac“ banom postao. Bakljada bijaše u „nutarnjoj varoši“. (N. N. 1848. br. 37).

2. Borba s madžaronima.

Posljednja velika ilirska manifestacija u Osijeku bijaše bakljada banu Jelačiću. U ponedjeljak drugoga dana počinje u Osijeku agitacija Madžara, da se Osijek odrekne veze s Hrvatskom i da se pokori madžarskom ministarstvu. Dne 10. travnja stigoše u Osijek petorica gospode iz Pešte s jednim narodnim madžarskim gardistom. Došli su tobože kao „pomiritelji“ između Osječana i Madžara. Ta su gospoda rodom iz Slavonije i, kako kažu, već više godina stanuju u Pešti. Dakle ne Madžari, već madžaroni. Dijelili su neki proglas, tiskan na jednoj strani u madžarskom, a na drugoj u ilirskom jeziku. U tome proglasu nazivaju Madžari Slavoniju „pridruženim stranama“, a ne „kraljevinama“. A naš jezik, veli dopisnik, zovu još danas nekakovim „čeljadskim jezikom“, a ne narodnim. Ove emisare madžarske pogostio je prvi podžupan, onaj isti „okrunjeni gradjanin“ L a d i s l a v J a n k o v i ć! U to vrijeme došla su u narodnoj stvari podžupanu braća Požežani, koji su bili na njegovoj krunidbi, no podžupan ih nije primio ni počastio. „Došlo je doba, veli dopisnik, gdje sve lije dolijati moraju“. Podžupan se sprema, kako će pomoću Nijemaca izigrati Ilirce. I on u toj namjeri nagovara nekoga zidara njemačkoga, po imenu K l a u s n e r a, da on svima gradjanima njemačkima „osobito u nutarnjoj varoši i na majurima“ potajno priopći, da će sad Iliri svoj jezik uvesti u sve poslove varoške, pa da će sve Nijemce odmah iz služba njihovih izbaciti i dotle ih progoniti, dok se posve ne odsele iz Osijeka; ako hoće, sad mogu nadvladati Ilire, jer su ovamo došli emisari madžarski iz Pešte. Ne smije više u Osijeku vladati „Landsprache“, narodni jezik, nego „Stadtsprache“ njemački, koji će „nad narodnim jezikom prevagu imati“! Madžari su dakle u Osijeku začeli istu politiku s njemačkim jezikom, koju danas provode na Rijeci s talijanskim.

Dne 12. travnja otidje „okrunjeni“ podžupan u društvu peštanskih emisara u županijsku dvoranu, kamo je došlo osim nekoliko madžarona, „kakvih je do sada baš vrlo malo bilo, a sada umnožani od ovdašnjeg kr. inšpektorata“, i mnoštvo Nijemaca „obsjenutih i prevarenih“ od spomenutoga agitatora svog Klausnera. Neki naši, kad to vidješe, dodjoše s Nijemcima, premda nijesu bili pozvani. Jedan emisar silom pročita onaj proglas, našto naši jednodušno rekoše, „da se ne mogu niti hoće baviti pretresivanjem te stvari ili upuštati se u kakovo pomirenje i da to sve valja odgoditi na naš sabor“. „A peštanska varoš da ne ima ništa osječkoj da zapovijeda ili kakov savjet da daje“. I tako su ovaj put otišli emisari neobavljena posla. Na madžarsku stranu prešla su već sada vlastela slavonska. Uz Madžare pristajao sada i barun P r a n d a u, „kojega su Osječani Ilirci do sada smatrali za najsilnijega svojega branitelja“. Emisari madžarski imali su „za čeonika grofa I v a n a N e p o m u k a P e j a č e v i ć a“. Dopisnik ga naziva „najvećim neprijateljem naše domovine i narodnosti“. I varoški sudac S c h m i d t i „pučnik“ N e u m a y e r, došli su na ovu županijsku skupštinu,

tajno nagovoreni od prvoga podžupana. Kad je „zidarski meštar” htio nešto „zbog njemačkog jezika govoriti” bio je bukoma i vikom prepriječen.

Madžari su tom zgodom kazali, da su za Hrvate izradili „današnju slobodu i prava”. „Ista sloboda je po našem mnijenju”, odgovara im ilirski novinar, „sasvim s druge strane došla; poznat nam je dobro divni onaj muž, koji danas na prijestolju rimske crkve sjedi; poznata nam je franceska revolucija i njezine posljedice u Njemačkoj i u Beču; a što je Peštu električka iskra europske sveobće slobode prije nego li nas dirnula, to je udes njen, i to je naravno tako biti moralo; raja se nedade više vezati, ona je junački megdan održala. Metternich je pao, pala je njegova systema, mora i Jankovićeve taktika pasti!” — Neka Ladislav Janković „domovinu našu ne dira, jer će bogami tračljivo proći”. (N. N. 1848. br. 39.)

U gradskom vijeću napokon je prodrla želja narodna, da se uvede narodni jezik. Dne 29. travnja odredi u javnoj sjednici gradsko vijeće, „da će se svi zapisnici i ostali poslovi isključivo u narodnom jeziku voditi, i na sve strane svijeta š njim, kad uz treba, dopisivati”. Njemačkim sugradjanima ostavilo se na volju, da govore u skupštinama njemački i da pišu molbenice i konte njemački „u koliko ne bi bili vješti narodnom jeziku”. Nijemci su se time potpuno zadovoljili i pomirili se sa Ilircima. „Zato sad Nijemci naši kao i mi svi nose slavjanski znak za šesiro, da i mnogi od istih magjaronah, premda se magjaroni još s nama pomirili nisu”. (N. N. 1848. br. 45.)

Madžari su se iza neuspjeha u Osijeku bacili na ladanje, da za sebe dobiju županijsku gospodu i seljaka i da svoje brojne pristaše onda povedu u Osijek na županijsku skupštinu. U oči županijske skupštine od 4. svibnja pošli su madžarski pomoćnici od sela do sela i govorili narodu: „Budite za Madžare, od kojih ste sve te slobodštine dobili, jer ako se od njih odcijepite, ne ćete imati ni soli, ni srebra, ni zlata. Zato držite s Madžarima a ne s Hrvatima i s banom, koji vas hoće opet u staro sužanjstvo da postavi, gdje ćete opet tlaku (robotu) činiti, desetinu davati i spahijam podložni biti kao i prije”. (N. N. 1848. br. 47.) Plemićska gospoda slavonska bila su ovim madžarskim pomoćnicima od sela do sela provodiči. No narod imadjaše svoje vodje, svoje duhovne pastire. Njima valja zahvaliti, što su ga odvratili od madžarskoga mišljenja. Njima je uspjelo, da su doveli na županijsku skupštinu toliko domorodaca, te je svaki pokušaj sa strane madžaronske izostao. Uz duhovnike vidimo i učitelja i advokata. Inteligencija se naprezala posljednji put, da iznese pobjedu. Tu su bili vrsni govornici Mato Topalović, Petar Rogić, Mojsije Georgijević, Antun Stojanović i Adam Sukić. Bijahu nazočni i neki odlični gosti, kapetan Berković iz Mitrovice, i prota Stamatović iz Novoga Sada, koji je baš bio na prolazu u Zagreb, na bansku konferenciju.

Pred ovakovom gospodom poniknuo je i „okrunjeni” podžupan, pa se opet gradio dobrim Slavoncem. Otvorio je veliku županijsku skupštinu kratkim govorom u narodnom jeziku. Čitala se zahvalnica nj. veličanstvu na imenovanju bana Jelačića. Mate Topalović, Adam Sukić i Petar Rogić tumačili su prostomu narodu na popularan način nove slobodštine. Osobito je advokat Mojsije Georgijević dobro govorio. Antuna Stojanovića

poznatog domorodca (kasnije podžupan, gradski načelnik 1868—9. i vladin savjetnik), zapala je zadaća, da narodu razjasni naredbu o prijekome sudu. Ostali govornici naročito su razjašnjivali narodu dužnosti i slobodštine njegove o daćama i porezima. Rekli su mu, da je od sada za uvijek oslobođen od podaničtva, od desetine i od tlake. Tada se dogodilo u županijskoj dvorani, da je progovorio jedan „prostak” (kmet) iz sela Dobrovića — i rekao, „da mu je sad stopram sretan sat udario, i da mu se više ono sužanjstvo i tlačiteljno doba nikad neće povratiti.“ Tronut u srcu svome „uskliknu glasom radostnim i poče jasno uzveličavati i blagosivati našega kralja, našega bana i svu pritomnu gospodu dosta dugim govorom, svima za čudo”. Molio je na koncu, „da im gospoda zemaljska i nadalje oci budu”. „Pozdravite nam bana, neka nam živ i zdrav bude”. Dodao je, „da će kralju kao i banu svi do posljednje kapi krvi vjerni ostati, zato, što su im tolike milosti udijelili”. — I tu se izvjestitelj obraća aristokraciji, koja dosada nikada ništa nije učinila za puk, a naglašuje zasluge inteligencije: „Da”, veli, „inteligencija jeste pravo zastupništvo naroda i narodnosti, ona je prosvjeta njegova, ona je i vaša posrednica kod puka, koji, kako sami znate, nikada nije pravoga povjerenja u vami imao, i tomu je bilo uzrok jedino aristokratsko ponašanje i preziranje puka. Danas je dakle na vijeke sahranjen latinski jezik, danas smo stupili u broj naroda europskih, zato treba, da se današnji dan svake godine kao preporodjenja narodnoga dan od malog i velikog, od starog i mladog svetkuje i narodno slavi”. — Mnoga čašica se ispila i mnoga pjesmica u to ime ispjevala. (N. N. 1848. br. 47.)

U velikoj skupštini, koja je slijedila dne 20. svibnja, nije više bio nazočan, okrunjeni **Ladislav Janković**, on je otišao u Ugarsku, tobože na sabor u Požun, a skupštini je predsjedao drugi podžupan **Ljudevit Salopek**. Govorio je o pogibelji, koja Slavoniji prijeti od Mađara i predložio, da se biraj jedan odbor, koji će „naše želje i tegobe upravo u Beč pred kralja donijeti”. **Mato Topalović** govorio je o istoj stvari, i vele, da je rekao, neka se kralju upravo ovako kaže: „Kralju, ako **Tinas** sad iznevjeriš i ostaviš, i mi ćemo Tebe iznevjeriti i ostaviti”. U reprezentaciji na kralja osobito se istaklo „kako Slavonija hoće samo s Hrvatskom skopčana i ovomu mudromu banu podložna biti”. U odbor, koji će ovu reprezentaciju kralju predati, izabrani su **baron Pranda** u kao vodja, vicearcidjakon i župnik osječki **Adam Sukić**, veliki bilježnik **Ladislav Delimanić**, pjeneznik županijski **Jozo Janković**, župnik istočne crkve **Lazar Boić**, prisjednik županijski **g. Gjurgjević** i profesor **Mato Topalović**. Ako ovaj odbor ne bi išao u Beč, jer se čuje, da je kralj nekud pobjegao, „onda neka se reprezentacija po pošti na njega šalje”. — Za poklisare na naš sabor izabrani su od županije trojica: vicearcidjakon **Adam Sukić**, veliki sudac **Franjo Delimanić** i drugi podbilježnik **Živko Blažeković**.

Mudri podžupan **Ljudevit Salopek** zatajio je ovoj skupštini banov i palatnov list, jer jedan je pobijao drugi, pa čekaše zgodnije vrijeme. Dok je dopisnik još u riječi, mora da javlja, da je ovaj čas stigla štafeta na županiju od zapovjedajućega generala i kraljevskoga komisara **Hrabovskoga**, „da se nipošto ne smiju poklisari slati na sabor u Zagreb”. Čulo se, da je **Ljudevit Salopek** odgovorio na to pismo, da je šiljanje poslanika u Zagreb „već zaključeno i da se bez izvanredne sile ne može obustaviti”. (N. N. 1848. br. 53.)

No budući da je Ljudevit Salopek imao tajnu misiju mađarsku, radio je i protiv Zagreba. Uoči same skupštine desilo se, da je između ostalih građana došao red i na nekoga Jakova Spoljarića, da bude narodni stražar („gardista“) i da patrolira u gornjoj varoši, „gdje je veću čest građana (Nijemaca) magjarizam ili pravije magjaromanija otrovala“. Tu se on „u društvu s inače neotesanom paarendom, varoškim potfiškalom Ladislavom Arvajem“ skitao iz jedne krčme u drugu, pa je sabrani narod virovitičke županije „ubjedjavao, da se za Magjare i magjarski ministerium izjasni“. Sutradan počne se narod u gradomedjskoj dvorani buniti, no kad ga čestita braća naša, prvi blagajnik J o z a J Ć a n k o v i ć, redovni bilježnik L a d i s l a v D e l i m a n i ć i parnik M a r k o T a i ć e v i ć malo bolje obavijestiše „o pravom stanju stvari“, povika narod : „Pa kad je to tako, a šta nas je onaj sinoć varao?“ Tada vrstni Demosten, Spoljarić, „videći se u tijesnom sokaku šumaglje Jovo uprti svoju sablju, pa iz dvorane čistac, što igda može i tako pun gnjeva sa alatom i zanatom svojim (bio je narodni stražar) pobježe u grad“. A, „gradomedjska ona gospoda“ za njim, „al u junaka pouzdane noge bijahu“. Dopisnik nam sada daje izvrsnu karikaturu o tome „advokatu“ iz slavonskih varmedjmskih dana : „On Ladislav Arvaj jeste advokat, i častni podbilježnik. Kao advokat, ako akciju napisati želi, onda sve djavole u pomoć priziva, ali bez formularah, bez Kašićevog praksisa, ni udariti nezna ; čitaš li mu replike, ah, brate, onda potraži sirćeta, da te od gada i rhapsodie muka ne uhvati. U sačinjavanju inštancijah možeš ga sporediti s babom Smiljanom. Kao bilježnik pak ima većih zasluga : on nezna ni jednu determinaciju napisati, dok podobnu u prijašnjim protokolima ne najde. Uzme li pero, eh da ti je tu biti, pa vidjeti, odmah mu se zapuši glava kao futačkom knezu. Stane li čitati, onda čuvaj zube, da ti ne povadi. Njemu interpunkcijah ne treba, dvije tri riječi pa koma, desi li se, da je treća riječ poduža, onda u pol treće riječi koma. Eto sad možete znati, na koga su nam Magjari pali, ovo je njihov u Osijeku apošto!“

Što je stajalo u onome pismu od palatina, koje Ljudevit Salopek nije dao u skupštini županijskoj pročitati, vidimo iz kasnijega jednoga dopisa o sjednici g r a d s k o g a v i j e ć a. Dne 17. svibnja stigla su štafetom dva pisma od ugarskoga palatina, jedno na građansko vijeće, a drugo na cijelu občinu sl. i kr. grada Osijeka. U ovim pismima uništujе ugarski palatin sve naredbe dosad od bana učinjene i zapovijeda, da se samo njegovima u buduće svatko ima podvrći i pokoriti. To je varoški sudac 18. t. mj. u javnoj sjednici gradskoga vijeća cijeloj općini osječkoj obznanio. „Ova pisma s velikim ogorčenjem i još s većim ushićenjem ad acta nepročitana zabacili jesmo“ veli dopisnik. Samo jedan jedini građanin i to senator J o ž o P o ž o n y i, koji je jedini u cijelom Osijeku pravi po krvi i imenu Magjar, protivio se tomu. „Malo je falilo, da nije napolje letio, već je povikao bio jedan vatreni domorodac I. P e n j i ć : „Ta vuci tu stolicu ispod njega“, a drugi : „Van š njim“. Ali na riječ predsjednika „utaložena biše razjarena srca“. Skupština bi raspuštena, a štafeta o svemu na presv. g. bana poslana. (N. N. 1848. br. 54.)

Dosada su se Ilirci osječki s uspjehom borili protiv „magjaromanije“, jer su mogli da se pozivlju na zakone. U mjesecu lipnju njihove težnje postaju na oko nezakonite. Dne 10. lipnja potpiše kralj Ferdinand dekret, kojim oduzima Jelačiću bansku čast, a imenuje generala Hrabovskoga kr. komisarom za Hrvatsku i Sla-

voniju. To je značilo, da je novo mađzarsko ministarstvo pobijedilo i steklo kraljevsku potvrdu, pa se mađzarski državni utjecaj odnosi i na Hrvatsku i Slavoniju. Kralj nas je izručio Mađzarima. Bio je, kako se kasnije vidi po samim riječima kraljevima, obmanut, da Jelačić radi protiv krune. Uistinu, Jelačić nije nikada radio niti ratovao protiv krune ugarske, nego samo protiv one s t r a n k e u U g a r s k o j, koja je za k o n i t i i odnošaj kraljevina Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj rušila.

Dekret o svrgnuću banovu brzo su Mađzari rasturili po Slavoniji. Neki župnik Ed u a r d T a l l i a n razdijelio je po virovitičkoj županiji 7000 manifesta, u kojima se narod pozivlje, da se pokori kr. komisaru Hrabovskom i ugarskomu ministarstvu. Manifest nije imao dakako nikakova učinka na narod, jer je bio bolje obaviješten o događajima. Stoga su Mađzari smislili, kako će materijalnim pritiskom privesti sebi što više pristaša. Imali su u rukama p o š t e i s o l a n e. Osječka pošta zabranila je svim ostalim poštama primati pretplatu za zagrebačke novine (N. N. 1848. br. 66.). Solane slavonske u Brodu, Gradiški i Osijeku davale su prostomu puku soli uz pogodbu „da se magjarskom ministeriju podvrgne“ (N. N. 1848. br. 68.).

Sada su i gospoda županijska u Osijeku skinula krinku, te javno u skupštini stali uz Mađzare. Dne 30. lipnja L j u d e v i t S a l o p e k izvršio je „davno u srcu gojeno i namjeravano izdajstvo“. Szvao je skupštinu tobože „poradi pisma od ravnajućeg odbora iz Zagreba“, a tajno pozvao sve svoje pristaše, da nadglasaju Ilirce. Grof L a d i s l a v P e j a č e v i ć, barun P r a n d a u, P e t a r M i h a l o v i ć pobunili su u svojim vlastelinstvima narod protiv bana. Govorili su mu valjda, da će pod banom opet pasti u kmetstvo, kako su već prvi put mađzarski pomoćnici govorili, jer glavni redatelj te bune bijaše „okrunjeni“ L a d i s l a v J a n k o v i ć, koji je iz Ugarske ravnao događajima u Osijeku. Salopek dakle otvori skupštinu govorom protiv bana i stane oglašavati zakone, izdane po ug. ministarstvu. Ali se digoše Ilirci, pa protestiraju. Govorili su za bana i protiv ug. ministarstva M a t o G e r d j a n, vicearcidjakon, K r š n j a v i, orahovački župnik, H e r c e r i J a n k o v i ć, pjeneznik. Glave osječkih Iliraca ne bijahu na ovoj skupštini, jer su se već nalazili u Zagrebu na hrv.-slavonskom saboru (Mate Topalović, Adam Sukić, Franjo Delimanić i Mojsije Georgijević). Salopek videći, da bi ipak mogao u manjini ostati, posla ispod ruke po dvije satnije talijanske iz tvrdjave, koje se stave pred varmedjsku kuću. U z v o j n i č k u a s i s t e n c i j u d a o j e d a k l e S a l o p e k p r o č i t a t i v i r o v i t i č k o j ž u p a n i j i n a r e d b e u g. m i n i s t a r s t v a. Kada to naši vidješe, rekoše: „Nismo mi došli ovamo, da nas vojnici ubijaju, što smo druge misli i p r a v e d n i j e o d S a l o p e k a“. Izidjoše najprije seljaci, pak onda i ostali, „i tako davši p r o t e s t a c i j u o s t a v i š e m a đ z a r s k u s t r a n k u. Oko 11 sati nagnuše u dvoranu silni „Deutsche Brüder“ iz nutarnjega grada i gornje varoši. „Urlali su i vikali“. Čim naši ostaviše dvoranu, Salopek otpusti vojništvo, a skupština zaključi: „Po pročitanim zakonima određeno je, da se naši zastupnici iz Zagreba kući pozovu, da se popisivanje izbornika učini, koji će poklisare z a p e š t a n s k i s a b o r birati, i da se vrhovni župan Ladislav Janković u krilo ove županije pozove, da zauzme predsjedničku stolicu“. (N. N. 1848. br. 71.).

Na isti dan prije ove skupštine izabrali su Nijemci na magistratu tridesetničkog inspektora F r e u n d a, „za poklisara varoškog u Peštu“. Dogodilo se to prevarom,

jer su Nijemci gornjovarošci bili pozvani u 7 i pol s. u jutro, a Iliri doljnovarošci u 9 s. u jutro. I tako su Ilirci došli prekasno. Pobijedilo je 400 gradjana, koji se nazivahu „slavonisch-gesinnthe Deutsche“. Protukandidat Freundov bijaše Požonyi. Ovaj poslije izbora nagovara ogorčene doljnovarošce, da uloze protest kod ugarskoga ministerijuma, jer da je Freund tuđjinac u Osijeku. Jedan čestiti doljnovarošac g. Goretić protestirao je na magistratu, jer da je izbor nezakonito proveden. Razjareni Nijemci navališe na njega „tukoše i izubijaše ga“. Na večer je udešena novoizabranomu Freundu bakljada i serenada, a župniku nutarnje varoši, koji nije htio rasvijetliti svoje prozore, upriličili su šegrti njemački demonstraciju i razlupali mu prozore. Osim župničke kuće bijaše u tami i Požonyieva, dakle kuća čistoga Madžara i kuća čistoga Ilirca (N. N. 1848. br 77.). — Oni gradjani, koji su se kod te zgrade pokazali najrevniji, dobili su od ugarskoga ministarstva „Belobungs-dekrete“, njima su odlikovani G o r j u p, stariji i mlađji, Č o r d a š i ć i R i f f e r (N. N. br. 77.).

Drugi dan nakon županijske skupštine i Freundova izbora došao je u osječku tvrdjavu barun Jović, od ug. ministerijuma novo imenovani zapovjednik tvrdjave, a na mjestu „poštovanoga i obćeljubljenog starca generala Benka, kojega su Freund i Schmidt kod ugarskoga ministarstva obtužili, da je za bana i za našu narodnost.“ Benko ode u Zagreb. S Jovićem povratio se u Osijek i „okrunjeni“, sada ne više prvi p o d ž u p a n, nego od ug. ministarstva imenovani novi v e l i k i ž u p a n ili „föispan“ virovitičke županije L a d i s l a v J a n k o v i c h. (N. N. 1848. br. 77.)

Nijemci su pod vladom ove gospode postali agresivni i stali progoniti domorodne župnike i ostale svećenike, što ne polaze „klubove“ madžaronske. Njemačko-madžarski gardiste izlupali su u noći od 9. srpnja „vjerne domovine sinove K o l a r i ć a, „varoškog“, K u g l e r a, županijskog pisara, Š i p r a k a, gumbara i plemića, J a n o š i ć a, advokata, mladoga B u ž a k a, trgovca, i druge, jer su pjevali narodne pjesme i klicali „Živio ban“. Drugi dan su ih kao razbojnike iz gornje varoši vodili u tvrdjavu „u aps i pokazivali ih opkoljene od narodne garde svijetu.“ — „Š v a b e htjeli su gornjo-varoškom župniku A d a m u S u k i ć u, kad se vratio iz Zagreba sa saborovanja, prirediti „mačju muziku“, a š njima bijaše i barun P r a n d a u. No bojeći se Nijemci „narodno mislećih“, koji bi mogli na njih „iz zasjede udariti, odustadoše“. Barun Prandau daje piljaricama novce na meso i pivo, da, kako same pripovijedaju, dobro grde popove, a „kneževima“ davao je u svome „spajiluku“ po 100 forinti „šajna“ samo da budu za Madžare i da druge na to nagovaraju. Ugledni i bogati Nijemci idu preko Drave u Belje i Dardu, te časte tamo narodnu vojsku, gardiste madžarske „ili bolje reći madžarske Slavjane, kojih je u tamošnjoj okolici, kako kažu, oko četiri tisuće.“ (N. N. 1848. br. 77.)

I tako je ug. ministarstvo preteklo banske odredbe i Nijemci istisnuli Ilire. Dok se u Zagrebu saborovalo i dok su se gospoda prepirala o porezima i urbarijalnome uređenju, o monopolu soli, i govorili o pomirenju s Madžarima, Madžari su osvajali virovitičku županiju proglasima, mitom, imenovanjima i nezakonitim izborima, Madžari su „radili“... — To je uzrujavalo slavonske poklisare u Zagrebu i oni opominju bana. Dne 4. srpnja ustane B u n j i k, požeški podžupan i poklisar, te reče :

„Dočim se mi ovdje bavimo i dočim se o pacifikaciji radi, otpada od nas treći dio Slavonije, madžarski je ministerijum tamo priznat, veliki župan izdajica sada J a n k o v i ć, primljen i inštaliran, puk pobunjen i od nas odsudjen. Što nam sada ostaje, nego puk na našu stranu okrenuti, poslati tamo nekoliko hiljada vojske, da eksekuciju činimo onoj gospodi, koja su kriva, a osobito onome m a g i s t r a t u, koji je svemu tomu kriv. Ne gledam ja na to, da su tamo moj ujak i moja dva bratića, oni su neprijatelji moga roda, podrepine magjarske, koje ja ne mogu nikako, kad tako rade, ljubiti.”

Bunjikovoj interpelaciji pridružiše se odmah poklisari L i p o v č i ć, V u k o v i ć, P i š k o r a c i jedan graničar. Tada se odigrao onaj jedinstveni prizor u historiji našega domoljublja. Ustao je ban J e l a č i ć i odgovorio :

„Moja gospodo, ja ću to i učiniti, samo dajte mi sredstva. Imadem ja od 30 do 40 hiljada pripravnne vojske, ali dajte novaca, kojimi ću vojsku uzdržati. Dali ste mi punovlastje, ali šta to hasni? Neka svaki ovdje, što može, dade i prinese na oltar domovine, pa ako bude rat od potrebe, ja ću ga, budite sigurni, voditi.

Tada se oglasi B u ž a n :

„Ne bi li se moglo, slavna gospodo, ovako učiniti, da svaki dade što može, prvi eto dajem 300 forinti srebra”.

V u k o v i ć : „Mi svi smo ovdje jedne majke sinovi, tko je izmedju nas, koji domovini u pogibelji pritekao ne bi? Zato dajem 200 forinti.”

„Sada se otvori blagodatno srce vrijednih naroda zastupnika i dadoše, što koji više mogaše. Jedan je primjer do suza cijeli publikum ganuo. Prečastni arhimandrita I l i ć, neimajući što dati, skide zlatni lanac i krst s vrata, te ga predade saku-pitelju veleći : da mu je slatko za mili rod i dom i toga se uresa riješiti. — Kad svijetli ban to vidi, sadje sa svoga stolca, uze darovani krst u ruku i obrativši se prema zastupnikom reče : „Ako ikada, zaisto to je sada ovaj prečastni g. pokazao, da je vrijedan ovaj sveti krst nositi, zato evo vam ga opet gospodine natrag vraćam, a u mjesto njega polažem za vas 50 cekinah, koje ćete mi onda povratiti, kad budete imali.” Prečastni arhimandrit sa suzama izjavi, da je do sada smatrao onaj sveti krst kao opomenu svoje svete dužnosti, kao ostan i potaknuće svakome dobrom djelu ; ali odsad da će ga smatrati kao svoje najdragocjenije blago, kao dar premilostivog i ljubljenog bana. — Gospoje su sa galerije lance s vrata skidale i na žrtvenik domovine svoje urese poklanjale. Gospoda sate (ure) i prstenje. (N. N. 1848. br. 71.)

Za čas bijaše pred banom 15.536 forinti u gotovu novcu, 5230 forinti u dragocjenostima. Istoga još dana pošalje Haulik banu 2000 for., a sutradan biskup Josip Šrot 8000 for. Zagrepčani se upravo natjecahu, tko će na oltar domovine više položiti zlatnih i srebrnih nakita, posudja i pribora za jelo.¹

Saborski zastupnici Slavonije nagovoriše bana, da se osobno pokaže narodu u Slavoniji. Dne 14. srpnja stigao je ban u Novu Gradišku, Cernik i Požegu. Putovao je strjelimice, jer je morao da iza ovoga puta stigne na konferenciju u Beč. U Požegi je 15. srpnja držao skupštinu požeške županije, koja se izjavi za bana. Preko Pleternice krene 16. srpnja u Brod, odavle preko Vrpolja u Vinkovce, pa u Vukovar i držao je skupštinu srijemske županije, koja se oduševljeno izjavi za bana. Iz Srijema se zaputi Jelačić u virovitičku županiju — ali ne u Osijek. Dne 22. srpnja stigne u Djakovo. Obidje mnoga sela u Djakovštini, vrati se preko Našica, Vočina,

¹ R. Horvat: Hrv. Pokret, II, str. 116—122.

Virovitice i Bjelovara u Zagreb. Ovim putovanjem Jelačić je uvjerio cijelu Slavoniju o svojoj banskoj časti, koju su Magjari poricali.¹

Po daljnju sudbinu Osijeka bijaše to kobno, što se ban nije pokazao. To je smelo i onu šaku Iliraca, jer nijesu protiv svojih protivnika imali nikakovih dokaza vlasti i prava. Banu se još uvijek radilo o pacifikaciji s Madžarima i o tome, da ne da povoda tužbama na njega kod dvora. A u Osijeku došlo bi sigurno do sukoba.

Iz Zagreba ban je odmah otputovao u Beč (25. srpnja). Prema odluci sabora hrvatskoga predložio je kao osnovu pomirbe s Madžarima: 1. Neka se ugarsko ministarstvo rata, financija i vanjskih posala sjedini s vladom cjelokupne monarkije u Beču. 2. Hrvati će priznati ugarsko ministarstvo, ako im ovo zajamči pravo, da se svuda, pa i na zajedničkom saboru mogu služiti hrvatskim jezikom. 3. Neka se ispune želje i zahtijevanja srpskoga naroda u Ugarskoj (Srbi su tražili autonomnu Vojvodinu: dio Bačke i Srijem). — Ove uvjete ne htjedoše Madžari primiti. Pomirba se razbila na srpskom pitanju.²

Iz Beča ban se vratio u Zagreb, pa odavle brzo je pohodio krajinu Hrvatsku, u kojoj ga narod pozdravljaše Trnskovim pjesmama: „I u vatru il u boj“, „Ljubimo te naša diko!“ U Osijeku su međutim Nijemci izazvali krvavi sukob s Ilircima.

Dne 10. kolovoza bijaše „švabska reštauracija“, obnova magistrata u duhu novoga njemačkoga kurza. Dan prije obilazio je gradom „doboš“, da nitko ne smije na skupštinu ponijeti oružja ni štapa. Ali kad naši sutradan dodjoše, imaše šta i vidjeti. Nijemci stajahu s puškama oboruzani. Neki Ilirci, donjogradjani, pristupiše k njima, da ih pozovu na odgovornost: „Zašto to? Zar smo mi došli ovamo tući se? Nato povučte varoški fiškal Arvaj sablju i posiječe na glavi domorodca M o j s i j u B r a n k o v i ć a, krznara. Udariše po njemu i Nijemci s puškama, pa onda na ostalu našu braću. Ali naši nisu uzimali dok Nijemcima ne oteše tri puške, a petorica ih dopadoše smrtnih rana. Nijemci triumfiraju nad svojom kukavnom pobjedom. Tražili su od baruna J o v i ć a pomoći, ali on ih je odbio rekavši: „Da je taj fiškal na mene izvadio sablju, ja bih mu je iz ruke oteo i glavu odsjekao!“ (N. N. 1848. br. 91.) Iza te bitke magistrat je obnovljen pod predsjedanjem I v a n a K a p i s t r a n a A d a m o v i ć a Čepinskog. Nijemci su našim „narivali neke bijele cedulje i prošli u većini.“ Tada su naši predali protest, potpisan od 400 građana. Izabrani su za čeonika ili „burgermeistera“ P o ž o n y i, za suca J e l e n i ć, za kapetana H e r r m a n n, za senatore S v o b o d a, J o a n o v i ć (Srbin), J e ž e v i ć, V i r o v a c (Srbin) i S p o l j a r i ć. Za bilježnika N e d e l j k o v i ć (Srbin), za fiškala A r v a j, za podfiškala V e r o v s k y, za exactora P o p o v i ć (Srbin), za blagajnika P e č u r... P o ž o n y i, H e r r m a n n S p o l j a r i ć, A r v a j i V e r o v s k y bili su „uvijek glavni magjarski akteri“. „Ali naš svijet ne može se dosta načuditi onima drugima, Srbima, koji su do sada uvijek za bana bili“. Piše dopisnik: „Cijelo srpstvo će ih osuditi, kao što je osudilo Novosadjane, kad su na zapovijed Grabowskoga položili oružje. Zar da je samo 700 žitelja u Osijeku, koji posjeduju imanje od 700 forinti vrijednosti? pita dopisnik.

¹ R. Horvat: Hrv. Pokret II. str. 125.—134.

² R. Horvat: Hrv. Pokret II. str. 186.—192.

„A najposlije, kako može biti pravedan čin, koji je samo preko 300 glasovnika oba-
vilo, a proti kojemu je preko 400 žitelja pravih glasovnika svečano protestiralo?“
(N. N. 1848. br. 92.).

Županijska gospoda po napatku Madžara agitirali su za v a r a Ź d i n s k i
s a b o r, na koji se imalo skupiti sve što je madžaronski u Hrvatskoj mislilo. Na
županijskoj skupštini ustaje protiv toga jedan petrijevački prosti zastupnik, pa
reče: „A što će, gospodo, taj novi sabor u Varaždinu, ta mi smo slali ljude u
Zagreb na sabor, dajte vi nama pročitajte i proglasite sve, što je sabor u Zagrebu
za nas dobra odredio i zaključio, a mi ne trebamo nikakvih drugih i novih opet na-
redbah iz Varaždina!“ Salopek je ustao i odgovorio: „Mi moramo ići u Varaždin,
jer sabor zagrebački jest nezakonit . . . mi bana i njegovu vlast i onako poznajemo,
a mir kod nas svagda vlada: dakle . . . „O, koliki je saltus u nedosljednosti, da se
čovjek čuditi mora, o lud — mudre glave Slapek kuje!“ veli dopisnik. Ali „kao da
mu nož srce probode, kad na to njegovo mudrovanje zamoli D e l i m a n i ć,
veliki sudac, neka se to odmah svijetlomu banu javi, „da ga cijela županija s go-
spodom poznaje i vlast njegovu štuje.“

Sve više se zapliću u sukobljuju obje vlasti, banska i ministarska. Iz Zagreba
dodjoše u Slavoniju banski povjerenici i stadoše ljude organizovati. Ban je imenovao
B u n j i k a banskim komisarom za virovitičku županiju, a Bunjik počinje dje-
lovati javljajući virovitičkoj županiji, da će oružanu silu upotrijebiti, ako us-
treba! Zato su se Osječani pobojali, te istu koju hiljadu madžarskih gardista,
da što brže dodju, jer ako ih graničari i serežani preteku, da će biti prekasno.
Bunjik naime pozivlje gospodu na županijsku skupštinu dne 4. rujna u Virovitici.
Sav narod je za bana, te će madžarski privrženici, ako se hoće održati, morati
tražiti vojničku pomoć. Ali ni „svijetli ban“ ne će doći na tu skupštinu „praznih
šaka“. „Hoće li“, pita se dopisnik, „to Magjari mirnim okom gledati ili će se
oprijeti banu? Mi mislimo, da će biti ovo drugo i da će se tako zametnuti očiti
rat u Slavoniji.“

Čini se, da su prijatnje Bunjikove zastrašile varmedjsku gospodu, jer 16. kolo-
voza nam se javlja, da se začudo na županijskoj kući vije narodni barjak, koji
se još od 30. lipnja nije vijao.

U kortešaciji za bana odlikovahu se osobito župnici, na koje je biskup Haulik
upravio okružno pismo za prinose u obranu domovine, pozivljući ih, da i svoje
župljane na to nagovaraju. Neki madžarski pristaša R o k a B o Ź n j a k uhvati
takovo pismo, te ga pošalje S a l o p e k u. Madžari plaćaju na granici krčmare,
da govore za njih. U Osijek šalju dvije nove kumpanije slovačke regimente Wasa,
jer Talijani „popadaju kao muhe od groznice, neima već mjesta njima u bolnici“.
„Izdajica Ž i t v a j dolazi u Osijek, da pohodi svu gospodu „militarsku“.“ (N. N.
1848. br. 92.) Madžari kušaju, da se domognu osječke tvrdjave. Dne 22. kolovoza
izašlo je na brijeg osječki 550 madžarskih dobrovoljaca iskrcavši se iz parobroda
br. 28. Ladislav Janković, fõišpan, jedini znade za taj dolazak. Adjutant odleti
na konju odmah u grad generalu Joviću, da javi, da su došli i da ih pusti u grad.
No Jović im odgovara, da nema mjesta. I tako se vraćaju opet u Dinju i Dardu.
U solari se više ne primaju austrijske banknote, ali „Deutsche Brüder“ ne pri-
maju ni madžarske. Podžupan ne će da zakaže po naredbi banovoj skupštinu žu-
panijsku u Virovitici.

Dne 31. kolovoza proglasi sebe osječka carska posada neutralnom. U isto je vrijeme ban Jelačić navijestio rat Košutovoj stranci u Ugarskoj. Dne 4. rujna, primio je od kralja Ferdinanda iz Schönbrunna poznato previšnje ručno pismo, kojim ga uspostavlja u banskoj časti.

U ovome se previšnjem pismu očituje dvoje: 1. apsolutističko shvaćanje kraljevo, 2. podređivanje Hrvatske ug. ministarstvu. Ako je Jelačić unatoč ovakovomu tekstu pošao da ratuje protiv Madžara u korist dinastije, ima se to smatrati, da mu se to činio jedini način, kojim će rehabilitirati sebe i Hrvatsku kod dvora i po tome ostvariti ilirske zahtjeve. Evo, Ilirci su pošli etapnom politikom koja se izjalovila, a Jelačić je slušao kao general svojega vladara, koji ga je ponovno ponizio . . . Za etapnu politiku smo dakle i god. 1848. bili, a za radikalnu bili smo uvijek — preslabi. Nijesmo rado gledali istini u oči.

Dogodjaji su poznati. U jutro 11. rujna prijedje Jelačić preko Drave. 26. rujna već bijaše u Stolnom Biogradu, odavle udari prema Budimu. Na putu dodje 29. rujna kod Pakosda i Velenca do prvog okršaja. Pod večer umakne madžarska vojska, a njezin general Moga izmoli 30. rujna od Jelačića primirje. Madžarsko ministarstvo protestiralo je protiv imenovanja Jelačićeva i dade ostavku. Bačani 12. rujna sastavi novo ministarstvo, ali ga kralj ne potvrdi, nego imenuje 25. rujna podmaršala grofa Lamberta kr. komisarom za Ugarsku i Erdelj.

Na Osječane djelovali su ti dogodjaji konfuzno. Oni su dosada primali kraljevske naredbe od ugarskoga ministarstva i od komesara Hrabovskoga, a proti Jelačiću, a sada se sve okrenulo: kralj je s Jelačićem protiv ugarskoga ministarstva! Srbi u osječkom magistratu prvi se dosjetiše novoj situaciji: *Virovac, Nedeljković i Mojsija* (Popović), prestali su polaziti madžaronski kasino i nagovaraju madžaronski magistrat, „u kome su oni s Madžarima dopisivali i od madžarske vlade zapovijedi primali“, da se mahom odrekne madžarskog ministerija, koga „kako oni danas (19. rujna) u skupštini rekoše, više neima“, pa da priznade bansku vlast. Prepirali su se cijela dva sata „za banbadava lupашe blatom o stijenu.“ Načelnik „burgermeister“ *Požonyi* reče, da nikako ne može pristati na to, dok se „ne priupita kod Nj. Veličanstva, kud ovaj magistrat i varoš osječka spada.“ Pa zaključi s magistratom, da se pošalje kralju deputacija. Na više se mjesta poslije te skupštine u Osijeku gradjani šalili rugajući se bezglavosti magistrata. Čulo se: „Alaj da hoće kralj ovoj deputaciji, kad dodje u Beč na pitanje, kud spadaju, odgovoriti: In' s Narrenhaus!“ Vele, da je *Požonyi* za vrijeme vijećanja svojim protivnicima doviknuo: „Znate li vi, gospodo, da ja imam vlast odmah sad vojenu silu u pomoć zvati?“ Našto mu gospoda odgovoriše, da oni nijesu došli ovamo s vojskom boj voditi, pa zato svi listom izadjoše. I tako se svrši ova madžaronska „komedija“, veli dopisnik, „na sramotu glavnog grada, koji bi morao izgled i primjer cijeloj zemlji u svakoj domorodnoj stvari, a naročito u duhu narodnom biti i odlikovati se.“ — Ilirci očekuju nestrpljivo u Osijeku banskoga komisara Bunjika, da učini kraj tim „madžaronskim sprdnjama.“ (N. N. 1848. br. 107.)

Dne 27. rujna udje *Bunjik* u Osijek. Doček bijaše krasan, domorodci su samo žalili, što im je banski povjerenik u kasno doba dana „u pol devet na večer“ u doba jesensko stigao. Do jedno 60 kočija izašlo je pred njega i dopratilo ga uz „Živio“ do županijske kuće u gornjoj varoši, u kojoj se Bu-

njik nastanio. Na mnogim kućama se vidjevahu svijeće, a na kočijama zastave narodne. Najveće je veselje u donjoj varoši, koja je ilirizmu najviše privržena. Dvjesto domorodaca nosilo je baklje pred stan vicearcidjaka Adama Sukića i pred stan pučkoga tribuna Neumajera. Za ponedjeljak 2. listopada odredjuje banski povjerenik reštauraciju varoškog magistrata i to ne u nutarnjem gradu, jer ondje barun Jović daje vojničke asistencije za sigurnost izbornika, nego na „majurima“, vani.

Prije ove reštauracije, dne 30. rujna, bila je skupština županijska s novom županijskom gospodom, koju je 4. rujna ban Jelačić u Virovitici na županijskoj skupštini „imenovao“.

Prvi podžupan Jozo Janković „od granice“ otvori skupštinu osobito lijepim govorom „pravo slavonskim“, koji je domorodce u srce dirao. „A kako nam lijepo materinskim našim jezikom zbori, kako glasno i razgovijetno besjedi, da ga svatko i najmanje dijete razumjeti može!“ On je, pravi „sin domovine.“ Samo se čini našem očevicu, da stari suci, koji su u Virovitici po svijetlom banu imenovani, „nijesu vrijedni nikakovu stvar napred dovesti.“ Ovo su ljudi od „stare sisteme.“ Ali „duh cvoga vremena“ u narodu probuditi, narodnost unaprijediti i za nju što žrtvovati, to oni ne znadu.“ Zato se čini našem izvjestitelju „da će lijepe naredbe i zaključci ovom prigodom učinjeni“ — tako primjerice, da se već jedamput ustroje po cijeloj županiji garde, da se privremeni dobrovoljci u ime rata marljivo kupe, da se na buntovnike dobro pazi, pa da se svaki buntovnik glavnom sudu u Osijek pošalje, da se stari buntovnici zaklinju na formulu banovu, da će odsada biti vjerni domovini, pa najnoviji zaključak, da suci odmah imadu na Dravu postaviti kordon, jer se pod Baćanijem preko Drave silni dobrovoljci skupljaju — sve to „od stare sisteme sudac nijedan nije u stanju“ izvršiti, jer ne može ni od kakove stvari za tri dana izvješće županije podnijeti. Domorodci su primijetili, kad je predsjednik pozivao nazočne na zakletvu, kako je „stara lija“ neki Marinović probljedio, jer da ga je savjest za prijašnje čine mučila.

Ovo su posljednji glasovi o ilirskim pobjedama u Osijeku.

3. Madžari u Osijeku.

Ban Jelačić morao je naglo baciti svoju silu prema Beču, da uguši bečku revoluciju. Opsjedanje se otešlo do konca listopada. Dok je ban bio daleko, napredovali su opet Madžari. Barun Jović, zapovjednik tvrdjave, primio je 8. listopada nalog od Košuta, da se zakune na madžarski barjak. Potajno dade i novaca i razdijeli se medju prostim vojnicima. A radilo se takodjer s lažnim vijestima, kao da je ban poražen, uhvaćen itd., da se vojnici lakše zasljepe. Tim se postiglo, da su se svi vojnici osim Talijana zakleli na madžarski barjak. Jović je uklonio c. kr. barjak i razvio Košutov, a time je postao formalno nevjera i izdajica svoga cara. (N. N. 1848. br. 116.). Istodobno vijala se u tvrdjavi narodna zastava na magistratu, a crno-žuta, carska, zastava na tornju župne crkve.¹

¹ R. Horvat: Borba za Osiek, str. 11.

Nijesu svi časnici bili s barunom Jovićem, nego se izjaviše, a na čelu im potpukovnik Wantzel, za cara, a prema Mađarima i Ilircima neutralni. Wantzel preuzimlje komando, Jović se „bolesti radi“ povlači. S obiju strana približavaju se neprijatelji. No Wantzel odbija svaki njihov pokušaj, ne dozvoljava ni Mađarima ni graničarima, da uđu u Osijek. Odbio je majora Saszya, koji htjede sa devetim bataljunom mađžarskih honveda u Osijek, a ne dopusti ulaza ni majoru Čoriću, koji htjede u Osijek dovesti 400 graničara pukovnije petrovaradinske. No Wantzel nije mogao odoljeti mađžarskim pokušajima. Oni su novcem predobili već svu momčad, a imali su za se u tvrdjavi i Nijemce. Dne 22. listopada u 7 sati pod večer ulazi više hiljada mađžarskih gardista sa 5 topova u Osijek. Osječki Nijemci ih dočekaju s bakljadom kod mosta dravskog, na kojemu je onaj dan bila silna straža. Grof Kazimir Bačani vodi Magjare kao povjerenik „odbora za obranu domovine.“¹ Kod trgovca Gorjupa je odsjeo. — Istu večer okolo 10 sati ulazi major Čorić sa 400 Petrovaradinaca i 3 topa u donju varoš Osijeka. Sutradan puče glas, da će stignuti još 900 Petrovaradinaca, našto svi donjovarošani ustanu na oružje i postave predstraže izmedju tvrdjave i donjega grada. Tako su stvari stajale do utorka 24. listopada. Ovaj dan dodje Čoriću pismo iz Karlovca. Čim ga pročita, povuče natrag svoje predstraže i otidje iz Osijeka. Nitko nije znao zašto, samo je rekao, „da mora.“ Donjogradjani, lišeni svake pomoći, morali su se razići, a vodje pobjeći. Zaostale dao je Bačani pohvatati. No graničari su ipak Čorića prisilili, da im pokaže pismo, radi kojega su morali otići iz Osijeka. To je pismo donio Čoriću grof Eltz. Kad su vidjeli, da je to izdaja, raznijeli su graničari Eltza „na komade“, a Čorića su povezali i odveli u Karlovac.

Mađžari ostadoše u Osijeku, dok ga nije združena vojska carska i graničarska oslobodila. To se dogodilo pod generalom Trebersburgom dne 14. veljače god. 1849. Njemački oficiri po zauzeću Osijeka nijesu više razlikovali mađžarone od Iliraca, oni su samo provodili svoje vojničke mjere. Ilirizam dakle definitivno pokopaše — Nijemci, a ne Mađžari. Šta više, Mađžari su vladali dosta liberalno. „Nisam se dosta mogao načuditi“, veli očevidac, „da su u Osijeku za vrijeme vlade Kazimira Bačanija i kod poglavarstva grada Osijeka i županije virovitičke svi poslovi u narodnom jeziku s novim pravopisom pisani bili. Tako dakle Mađžari naučiše naše mađžarone na narodni jezik i novi pravopis. (N. N. 1849. od 2. lipnja.)

A što je bilo s našim Ilircima?

Podžupan Janković „od granice“, od Jelačića imenovani, ostavio je Osijek i ne će da zna za varmedju. (N. N. 1848. br. 139.)

U Narodnim Novinama čitamo i o Bunjiku nejasne i neugodne vijesti. Vele, da se povukao u Požegu, dao oko nje sasjeći šumu i dignuti obrambene zaprijeke i da se spremao da brani svoju Požegu od mađžarske navale. Bunjik se opet sam ispričava, da nije imao ni vojske ni municije, nedostajalo mu pušaka i zaire, pa nije mogao zapriječiti ulaz Mađžara u Osijek, ni njihove ekskurzije iz Osijeka u obližnja slavonska sela.

¹ R. Horvat: Borba za Osiek. str. 12.

Osječki Ilirci morali su ostaviti grad. Pobjegao je gornjovaroški župnik *Adam Sukić* i njegov duhovni pomoćnik *Juraj Tordinac*. Jedva se spasiše *Izailović*, pravdopravnik, i *Pavle Kolarić*, varoški pisar. Na svome mjestu ostao je župni pomoćnik u nutarnjem gradu *Vladislavljević*, šta više, govorio je njemačkim gradjanima u crkvi: „Vi hrdje i zločinci, vi ste od puta božjega odstupili, budući ste s Madžari pristali, koji će vas na put djavolski navesti”. Odmah ga uapsiše i odvedoše pred Baćanija, koji ga je pol sata grdio i na tri dana zatvorio. (N. N. 1848. br. 133.)

A dne 30. prosinca istakao se kao domorodac *Jakob Vorgić*, kapelan nutarnje župe, izjavivši, da ne će blagosloviti madžarsku zastavu donjovaroškoj madžarskoj četi; rodom iz Ugarske, znao je Vorgić madžarski, pa su ga Madžari htjeli prisiliti, da obavi posvetu, no Vorgić im odgovori: „da će taj barjak proti graničarom t. j. proti carskoj vojsci Madžari nositi, zato da on, bivši [za cara i kralja, ne može im proti svijesti i osvjedočenju na službu biti”. Vorgića su Madžari zatvorili u „kapucinski manastir” u gornjem gradu, iz kojega su ga istom graničari po zauzeću Osijeka oslobodili (N. N. 1849. br. 28.). Od vrljih domorodaca zatvoreni su „na neko vrijeme”: doktor *Jan-son*, „mladi” *Bužak*, *Knežević*, *Fleic*, i „neki drugi” (N. N. 1849. br. 28.).

Na strani Madžara isticali su se ovi osječki gradjani: *Gorjup*, trgovac; *Molnár*, „ljekarnik”, *Čordašić*, trgovac, *Riegl*, zlatar, *Lehmann*, „knjigovežac”. Ovi su dijelili medju talijanske vojnike madžarski novac. *K Baćaniju* su hodili preko Drave: *Požonyi*, koji je u to vrijeme bez službe ostao, *Thürner*, gornjovarošanin, „doktor” *Blauhorn*, ljekar, *Arvaj*, fiškal. U madžarskoj gardi bijahu gradjani *Janda*, *Riffer*, *Rotter*. Od vlastele najviše je Madžarima na ruke išao čepinski vlastelin *Adamovich*. (N. N. 1848. br. 133.)

Od činovnika pristadoše uz Madžare *Ladislav Delimanić*, sin domorodca *Franje Delimanića*, *Kazimir Knežević* i spomenuti *Marinović*. (N. N. 1848. br. 141.)

4. Razlozi.

Mjesto razmišljanja vrhu ilirizma u Osijeku, predajem riječ savremenom domorocu, iz njegovih će riječi čitalac najlakše razabrati situaciju: „Već od mnogo godina ovdjašnji (osječki) Nijemci, koje ovdje rodjeni, koje nastanjeni, prezirali su i mrzili Slavonce uopće, kao što oni govore Race, neuke i neotesane, koje su uvijek lukavo upotrijebili i s kojima su općili samo zato, da sebe obogate. Nijemci su uvijek mislili, da oni neku prednost u varoši imati moraju, zato, što su Nijemci i njemački govore, i što su mnogi od njih iz njemačkog svijeta ovamo došli, a drugi opet u dalek svijet zanata il trgovine radi putovali. To je bila osječka ravnopravnost! Naš pako narod slavonski, budući uvijek ponizan i krotak, mislio je u svojoj prostoti, da tako zbilja i jest, pa je ne samo radio, služio, da i pomogao bogatoga Nijemca, već ga je svojim gospodarom zvao, i što god se je pisalo od njega, uvijek dosad govorio: „da kako naši gospodari reknu, tako neka bude”. Kao da nisu za sve jednaka

prava bila u slobodnoj i kraljevskoj varoši ! Ali sad, gdje je drugo doba nastalo, gdje je sloboda, jednakost i ravnopravnost medju narodima zavladala, gdje je naš jezik, kao jezik silnog naroda, na onu, koja mu pravom ide, čast uzdignjen i za uzdržati narodna prava i istu narodnost za poslovni jezik već primljen, videći Nijemci, da će se i naš narod probuditi i s vremenom svoj narodni ponos zadobiti, a da će oni svoju dosadašnju prednost i uglednost polag sveg blaga i bogatstva izgubiti, odrediše na mađarsku buntovničku stranu, koja se baš u ovo vrijeme proti istom kralju i dobrom redu podiže, preći, i Mađare ovamo dozvati, kao što su ih u istinu i dozvali, samo da ne bude onako, kako Raci hoće. Ali oni bi i svakog drugog, ne samo Mađžara, nego i istog Turčina u pomoć proti Racima pozvali bili, da su samo mogli, a od Srbijanaca se plaše gorje, nego od vraga. (N. N. 1849. br. 28.)

5. Novi ilirizam.

Ovakova okolina i tragičan svršetak ilirizma u Osijeku služila je mladjoj generaciji Iliraca na pouku. U Osijeku su se jasno vidjele slabosti našega naroda: neobrazovanost, osamljenost i financijalna nemoć. Zato se baš ovdje rodio onaj genije, koji je snažnim duhom provodio novi program: obrazovanosti, saveza sa Srbima (jugoslavenstvo) i nezavisnosti financijalne. Program Strossmayerov osniva se na iskustvu, stečenom na ilirizmu rodnoga mu grada, ..

Mladi biskup imajući na umu svoju kulturnu zadaću rekao je: „Moje je imenovanje jedina dobit našega naroda za godinu 1848. Ja sam prvi narodni biskup”.

To je bilansa osječkoga ilirizma...

